

**АУПА 1999.
СТРУЧНИ СКУП
"КУДА ДАЉЕ"**

Бранко Бојовић, дипл.инг.арх.
Институт за архитектуру и урбанизам Србије

КУДА ДАЉЕ - ЦИВИЛИЗАЦИЈА, СТРУКА, ГРАД, АУПА - ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ

Одазивајући се позиву организатора скупа АУПА 1999. на постављена питања могу да дам следеће одговоре, укратко.

1. Куда даље са цивилизацијом?

У далекој будућности сигурно ће доћи до биолошке и културолошке хомогенизације човечанства. Цивилизација човечанства тј. планете Земље постаће јединствена. Али до тог времена, људска цивилизација пролазиће кроз многе провечности, кроз неке од њих пролази и данас.

Уједињене Нације основало је око 50 држава, данас их има око 180. Андре Малро је 1968. године, приликом посете Београду, наше време оквалификовао као време полетних и младих националиста који стварају државе, негују и развијају своје специфичности и различитости а не као време интернационализма. Ни тада нико није желео да се одрекне ни себе, ни свога бога.

Са друге стране, данашњи свет је захваћен процесом глобализације, сво човечанство прихвата извесне заједничке вредности. Сви пију Кока колу али тиме, ни издалека, нису постали сви једнаки, нити то треба да буду.

Природан сукоб оваквих концепција и вредносних система решило би време. Међутим, носиоцима новог светског поретка се жури - вулгарно схваћена глобализација која се намеће економском и војном силом целом свету, креће се уствари, ка колосалном неуспеху и компромитовању једне велике идеје о будућности човечанства. Нови светски поредак носе одређене друштвене снаге западног света који има развијен капитализам и веома развијену и ефикасну друштвену структуру - синдикате, социјалне службе и др. Где тих друштвених снага нема, не може бити ни функционалног новог светског поретка. Истина, он се може наметати преко војних хунти, послушних политичких олигархија или криминализацијом одређених друштвених структура, изазивајући отпоре разних врста и интензитета. Негде се ради о отпору целих континената (Латинска Америка, Африка), формира се евро-азијски континентални блок од Русије, Кине и Индије, може доћи до јачања левих политичких снага у светским оквирима, долази до цепања самог блока носилаца новог светског поретка покушајима стварања уједињене Европе која ће кад-тад изаћи из америчке контроле итд. Сви ови отпори, како данас стоје ствари, јачаће, деловаће и појединачно и заједнички. Та борба против новог светског поретка и за нови светски поредак на начин како га појме његови носиоци данас, биће карактеристика прве, а можда и друге деценије идућег века. Регионализми неће победити нови светски поредак, али ни нови светски поредак неће победити регионализме. Као што човечанство нема и за дуго не може имати једнога бога, тако не може имати ни један систем вредности. Али, глобализације ће бити и она ће више бити ствар потреба и избора него наметања, ма ко да та наметања врши. Глобализација ће се остваривати најпре у сфери материјалних потреба а за глобализацију у сфери духовних вредности мислим да ће бити потребни векови.

2. Куда даље са струком?

Рационална друштва планирају идући ка одабраној будућности, а не ка будућности која ће да им се деси. Унутар тако опредељене стратегије, скоро да је свеједно како је сам процес планирања организован - свеједно је да ли је оно државно или корпоративно, да ли је државно и корпоративно, да ли је централизовано или децентрализовано или је и једно и друго, у разним модалитетима координације. Све наведене појмове треба узети у "релативном значењу речи, јер су поједине корпорације често моћније не од једне него најчешће и од група држава. Исто тако, моћне државе и корпорације у подручјима својих стратешких интереса подржавају и намећу облике и организације планирања које функционално одговарају њиховом наступу и интересу, а који најчешће нису функционалне са аспекта интереса тих подручја или држава. Ипак, једно је сигурно - сва друштва која су у стању да организовано и целисходно брину о свом развоју практикују све познате врсте планирања, од државног, регионалног, градског, до сваке појединачне локације, али и корпоративно од мегакорпорација до последњег погона у њиховом саставу. Добро и сврсисходно планирање је и услов и последица успешног функционисања и државног и корпоративног система. Демократија у тим друштвима није у непостојању планирања него у одговарајућем планирању свих интереса и на сваком месту, уз ригидан наступ ефикасне државе.

На свакој политичкој територији важне су само две ствари - народ (у смислу популације) и територија, као животни простор те популације. У сваком нормалном друштву они који се баве планирањем, изградњом и уређењем територија и насеља припадају друштвеној елити - национални простор и насеља се не препуштају сваком. У нас, мали политичари су криминализовали целу урбанистичку струку и праксу прогласивши постојање тзв. урбанистичке мафије. Из чињенице да за сво то време није ни ухапшен, ни суђен, ни осуђен, ниједан професионални урбанист, очито је да та мафија, ако постоји, није урбанистичка тј. стручна него урбана по месту и предмету деловања јер се ради о грађевинском земљишту, пословном простору и становима а за газдовање тим добрима нису надлежни урбанисти него политичке олигархије. Релативне политичке елите још увек не разумеју да саме не могу ништа како се то показало на примерима земаља социјалистичког лагера - политичке елите могу остати само у савезу са другим елитама, а не против тих елита. Урбанизам је увек био и увек ће бити пре свега државно, па тек после тога стручно питање. Зато, чак и када би постојала мафија стручњака, то би више говорило о држави тј. о политици, него о струци. Коначно, сваки мафијозо за свог конкурента тврди да је мафијозо зато што је неспособан да изађе из сопственог мишљења система вредности.

Просвећени политичари праве просвећене државе, а просвећене државе од египатских фараона, па до данас, имају и просвећен урбанизам. У светској планерској пракси није познато планирање стихијом већ оствареног. По томе, ми смо поново светска авангарда, овога пута у недораслости проблемима планирања, развоја и изградње. Али, да би се мислило и радило и данас за данас, али и данас за далеку будућност, наши кадрови и наше фирме морају развијати истраживачку компоненту планирања, што нема баш много везе са оним што се код нас данас сматра урбанистичким планирањем и што се у најкраћем дефинише од прилике овако: урбанизам је оно што цртају урбанисти.

Струка планирања постаће елитна струка тек онда кад однегује стручне кадрове дорасле да воде урбанистичку политику као део укупне политике државе или локалног друштва. Све дотле док планерске и урбанистичке политике, ексциплитне и имплицитне, буду водили Људи којима планирање није ни хлеб, ни животна опредељење, наша струка ће извршавати налоге малих политичара у кратким мандатима и бити ружан привесак политике, од политике зависна и подложна свакој врсти манипулације.

3. Куда даље са градом?

Процес урбанизације је најважнији друштвени процес који се одиграо у Србији 20. века. Тај процес био је много бржи него у земљама данас развијеног света. Са становишта политике урбанизације та политика је била параурбана тј. циљно усмерена на дезинвестирање села, а не на развој градова; са аспекта развоја градова то је била политика урбанизације. У сваком случају, у Србији данас у градовима, живи нешто више од 50% становништва, а мање од 20% укупног становништва је прави, за аграр везаних сељака. Милионске масе људи прешле су из села у градове, латентна сеоска незапосленост претворена је у ефективну градску незапосленост. Аграр је и данас економски депресиран јер милиони полузапослених и незапослених људи у градовима морају нешто да једу. Следствено - трансфер сељака из села у градове траје и даље али је битно успорен - све је мање оних за пресељавање. Истовремено, просечно велики градски стан од око 60 м² делује као најјаче контрацептивно средство. Процес демоградског раста се успорава (ако изузмемо избеглице), градови улазе, у период стагнације и опадања. Наступио је крај квантитативне урбанизације.

Теоријски, у овој фази требало би да наши градови уђу у фазу квалитативне урбанизације. Практично - ту има веома много препрека. Наводим само најбитније. Најпре, пребрз процес урбанизације дотерао је у градове милионе људи неприлагођених урбаном начину живота тј. људе објективно ниско урбанизоване и социјално, и психолошки. Затим, материјална база градова најчешће је испод нивоа потреба градских друштава. Затим, градовима и њиховим фондовима лоше се газдује, градска рента се расипа и разбацује - механизми градских политика нам битно недостају. Коначно, градови су поприме страначких борби, али и жртве страначких компромиса.

Претходна држава била је више заинтересована за урбанизацију као пролетаризацију сељака, мање се бавила проблемима развоја градова. Ипак, токови целокупног друштвеног капитала били су усмерени ка градовима, директно или индиректно. Садашња држава не може битно да се посвети ни селу, ни граду.

Циљ наилазећег развоја мислим да треба да буде побољшање услова и квалитета живота на већ оствареном социолошком нивоу урбанизације. Унутар тога општег циља, требало би да се садржи као најмање и циљ очувања достигнутог цивилизацијског нивоа физичког дела урбанизације, што нам за сада уопште не полази за руком.

Што се тиче средстава за развој, градовима остаје само нека врста саморазвоја, на ономе што градовима неутуђиво припада, а то су градско грађевинско земљиште и комунални фондови, као и мобилизација средстава приватних инвеститора.

Што се тиче територијалног развоја, развијаће се целина градских територија, али ће се најинтензивније промене одигравати у зонама најјачег испољавања градске ренте - у градским центрима и рубним зонама градова у којима ће се наставити процеси конверзије пољопривредног у грађевинско земљиште који данас имају карактер стихије, а којима ће градови, ако у овој држави буде политичке памети, једном ипак овладати.

Рекомпозиција развојних фактора захтева промену система вредности и система политика - али на томе у нас нико озбиљно не ради -постојећи систем се више руши него што се нови систем гради. Резултат је стихија антиурбаног и антицивизацијског развоја, који захвата градове претећи да поништи све што је достигнуто у протекла два века. Тај процес, који је тако видан у нашим градовима, а који је иначе ретроградан, обележиће прву деценију идућег века, најмање. Боље градове, ипак, градиће бољи грађани.

4. Куда даље са АУПОМ?

У одсуству истраживања за потребе планирања, озбиљних дугорочних политика и стручне литературе, манифестације ове врсте имају велики значај за унапређење стручне праксе и хомогенизацију струке. Зато АУПА треба да траје, уз неке измене. Најбитније наводим.

У свеукупним променама које су настале и интензивно трају, мислим да ће доћи до трајног и обострано корисног раздвајања архитектуре и урбанизма. Разлог је једноставан. Архитектура у времену које долази, биће искључиво ствар инвеститора, тј. биће лишена елемената општег интереса. Насупрот томе, урбанизам ће тек бити ствар од општег и јавног интереса, ту ће се лоцирати прави развојни проблеми наше струке и та ће ситуација потрајати. Стога предлажем да АУПА трајно постане УПА с тим што не треба искључити бављање и питањима архитектуре, повремено.

УПА треба да буде годишња манифестација. Теме треба одређивати у пролеће, манифестацију држати на јесен. Теме саветовања треба да одређује Програмски савет УПА. Теме се везују за проблеме развоја Панчева, Баната, Србије и опште проблеме развоја струке у нас. Све остало је за разраду.

Проф. др БОРИСЛАВ СТОЈКОВ, дипл.инг.арх.
Институт за архитектуру и урбанизам Србије

КА ПРОСТОРНОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ СРБИЈЕ СА ЕВРОПОМ

Прошло је време суверенитета како су га схватили француски владари у 18 и 19. веку; државе омеђене тврдим границама у којој је владалац, суверен, кројио капу коме је како хтео, неприкосновен у владању по принципу "краљевина то сам Ја". За доба нове технологије, гипког и моћног капитала и нове осећајности, тако схваћене границе представљају непотребну сметњу. Све више се показује да тврде границе држава људима просто нису потребне јер их ометају у кретању, инвестирању, трговини, телекомуницирању (?), информисању и културној сарадњи далеко више него што су веровали. Испоставља се дакле да такве тврде границе служе углавном политичкој олигархији која на њима гради свој ограничени политички суверенитет односно веома често инструмент за својевољно управљање народом.

Ово личи на политички говор, али то ми није била амбиција. Напротив, желео сам да кажем да просторни системи, односно елементи простора који служе свим људима без обзира на нацију или религију, имају проблем разумног организовања, успешног развоја и одговарајуће заштите уколико се планирају и граде по систему "у се и у своје кљусе", без ширег увида и партнерске (комшијске) кооперације са другима у окружењу који те исте просторне елементе или системе користе, развијају, уређују или штите.

Узмимо пример реке Дунав. Ради се дакле о природном систему, али и економском, културном, саобраћајном и сл. подсистему. Зашто је таква река са својим сливом систем или серија подсистема? Зато што у просторном смислу захвата и повезује бројне општине, регионе и 8 држава, зато што у еколошком смислу подржава серију еколошких целина и подцелина, зато што у историјском смислу обједињава серију значајних културних слојева, зато што у привредном смислу повезује Улм са Бечом, Будимпештом, Братиславом и Београдом а челичане у Линцу и Смедереву са Црним морем и сл. Да ли било који од ових система или подсистема трпи тврде границе. Да ли му оне помажу или штете код организације развоја или заштите? Да ли скупа међународна тарифа у комуницирању или телефонском саобраћају између Неготина и Видина користи грађанима ова два града? Да ли дугачки редови на граничним прелазима, шиканирање од стране немилосрдних цариника или бацање новаца код сталне замене на свакој граници користи грађанима? Одговори су више него јасни. Користи од таквих граница немају грађани, већ административна и политичка номенклатура која тиме управља, која прописује, контролише, наплаћује и распоређује.

То и јесте предтекст за оно што се зове "просторна интеграција". Дефиниција за ову необичну синтагму би била:

- просторна интеграција представља ону врсту повезивања држава (или региона) просторним елементима од заједничког интереса који служе код квалитетнијег и рационалнијег уређења, развоја и заштите простора...

Просторна интеграција је дакле појам који има шире значење јер рационално и кооперативно повезује велике просторне целине односно друштвене заједнице: регионе и државе.

У Европи је овај појам одомаћен већ више од 10 година, а практикује се увелико током деведесетих година у западној, централној и источној Европи. Почело је званично анализом просторних система 5 европских земаља (Велика Британија, Данска, Холандија, Немачка, Француска) крајем осамдесетих, поводом формирања Европске заједнице, а наставило током деведесетих, прикључењем још 10 европских земаља Заједници. Даљи наставак је заједничко просторно планирање земаља централне, источне и југоисточне Европе у периоду 1997-1999¹ а следи наставак у правцу Црног мора све до Русије, Украјине, Азербејџана, Грузије и Јерменије.

Који су елементи просторне интеграције? То су они елементи (системи и подсистеми) простора који повезују или су заједнички или од заједничког интереса за више земаља као што су: мрежа насеља, мрежа регионалне или континенталне инфраструктуре, заштита животне средине и природног и културног наслеђа, слободни развој и повезивање привреде и тржишта као и регионална организованост и кооперација.

За Србију је од посебног значаја разумевање основних резона просторне интеграције који могу да се групишу на следећи начин:

- остварење ефикаснијег и стабилнијег **друштвено економског развоја**. За разлику од многих земаља Европе Србија (Југославија) данас не може да се похвали стабилношћу и успехом у друштвено-економском смислу управо ради дезинтегришућих процеса споља и изнутра. Просторна интеграција са земљама југоисточне Европе може из корена да окрене овај негативан процес.

- обезбеђење услова за уравнотежен развој и кохезију чиме би Србија на квалитетнији начин могла да реши проблем регионалних диспаритета, рачунајући значајно и на трансграничну регионалну сарадњу са земљама у окружењу.

- обезбеђење услова за заштиту животне средине, природног и културног наслеђа имајући у виду еколошке међузависности као и испреплетеност културних и природних подсистема али и географско - историјску осетљивост балканског региона са свим његовим биолошким и културним диверзитетима.

- остварење услова за повезивање градова и региона и њихову кооперативност преко реалних програма трансграничне, трансдржавне и трансрегионалне инфраструктуре и пројеката привредне сарадње у заједничком интересу са земљама у окружењу и у ширем европском контексту.

Из овога се види да су три вида просторне интеграције могућа:

(1) трансгранична кооперација која омогућава појединим граничним регионима, најчешће у демографском и привредном заостајању, да реше

¹ VISION PLANET - Заједнички пројекат којим 17 земаља преко својих експерата дефинишу стратегију просторне интеграције земаља централне, источне и југоисточне Европе.

одређене крупне проблеме или остваре заједнички интерес са граничним подручјима с друге стране границе и тиме убрзају сопствени развој и реше проблем регионалних диспаратитета на државном нивоу. У том смислу Србија већ има формиран "еврорегион" са Мађарском и Румунијом који повезује округе, жупаније и дистрикте у сливу река Дунав, Тиса, Криш и Муреш. Међу европским, а потенцијално и нашим приоритетима је и еврорегион "Гвоздена врата" који у перспективи треба да повеже релативно заостало гранична подручја Србије (делови Браничевског, Борског и Зајечарског округа), Румуније (Турну Северин, Оршава) и Бугарска (регион Монтана) преко просторних елемената од заједничког интереса. У истом смислу може да се говори о перспективном повезивању региона у Моравско - Вардарској долини а посебно у дринском појасу на основу, пре свега, и националних интереса.

(2) трансдржавна кооперација која треба да омогући просторно-планерско повезивање земаља које имају заједничку просторну тему или проблем. Србија у том погледу има једну трансдржавну тему која се зове Дунав (еврокоридор 7) а могуће још једну која се зове Моравско-вардарска (еврокоридор 10). Ове две кључне осовине Србије треба да омогуће просторну интеграцију Србије са Европом односно преко њих Србија треба да реши своје стратешко-развојне перспективе. Пошто је Србија део Југославије треба да има у виду и трећу трансдржавну осовину која се зове Јадран на коју је оријентисана Црна Гора. Повезивање развојних осовина Србије (коридор 7 и 10) и Црне Горе (Јадран) може да омогући развојну предност Југославији какву има мало земаља у Европи.

(3) трансрегионална кооперација значи повезивање региона у Европи који могу да буду удаљени једни од других али који имају неки заједнички интерес, тему или проблем. Примера ради Колубарски угљени и енергетски басен би могао да се планерски повеже са неким сродним регионом у Румунији или Украјини а на основу заједничких интереса.

Просторно планирање и просторни планери ће у овоме лако да се снађу крећући се у правцу Европе већ трасираним путем заједничког планирања 17 европских земаља. Да ли је то довољно или ће наша манихејска коб да нас упути неким незнаним стазама, данас је тешко судити.

Проф. др СРЕТЕН ВУЈОВИЋ, дипл.социолог
Филозофски факултет Београд

ДИКТАТ ДУХА ВРЕМЕНА И ГРАД Опраштајући се од XX века

Двадесети век је несумњиво раздобље најстрашнијих ратова и деструкција у људској историји, укључив и разарање градова. До данас је у овом веку у ратовима изгубило живот више од сто милиона људских бића, што чини просек од три и по хиљаде дневно! Највећи број је страдао у два светска рата: 1 милиона жртава у првом и 51 милион у Другом светском рату.

Прва урбана катаклизма десила се од 1914. до 1918. године, а друга од 1937. до 1945., то јест од страдања Гернике до страдања Хирошиме и Нагасакија. То је било најстрашније време урбицида.

Луис Мамфорд је средином тридесетих година XX века у свом делу *Култура градова*, у поглављу "Перспективе пакла," уочио да спољне силе озбиљно прете велеградској цивилизацији и предвидео да ће урбани циклус раста ићи од еополиса (села) до мегалополиса и некрополиса. Кад се књига појавила 1938. године критичари су такве прогнозе сматрали претерано песимистичним, па чак и "перверзно претераним" и "морбидно нереалистичним". Међутим, убрзо је дошло до масовног разарања Варшаве 1939. и средишта Ротердама 1940. године. За пет година сасвим су уништена још шира урбана подручја и поубијано големо мноштво људи од Лондона до Токија, од Хамбурга до Хирошиме. Поред милиона људи што су их Немци поубијали у својим логорима за истребљење, аморални стратеги демократије претворили су целе градове у "експерименталне полигоне" за своје подухвате истребљивања људи глађу и спаљивањем" (Мамфорд, 1968:615). Узгред, Мамфорд је поводом нуклеарног напада на Хирошиму и Нагасаки упутио протестно писмо елити власти САД које је почињало речима: "Господо, ви сте луди!". Ерих Фром у *Анатомiji људске деструктивности* такође износи идеју да се деструктивност повећава са напретком цивилизације; као примере за исправност ове тврдње наводи личности Стаљина, Хитлера и Химлера. Осим тога, Фром је сматрао да су грађански ратови много жешћи и изазивају много више деструктивних импулса него међунационални ратови. Док грађански ратови теже уништењу непријатеља, међунационални (међудржавни) ратови имају првенствено за циљ да принуде непријатеља да прихвати неповољне услове мира.

Гиденс сматра да је у доба хладног рата, постојање великог нуклеарног арсенала било део свачијег (удаљеног) искуства - најопаснији од свих катастрофалних ризика. Ипак, у исто време, Клаузевицева теорема је преокренута. Иако су се мањи ратови на многим местима водили "преко заступника", нуклеарна конфронтација је била "незамислива" због њених разорних последица. Више се није могло прибегавати ратовима када дипломатија подбаци, дипломатија је морала да има за циљ потпуно избегавање великих ратова. Али је зато од 1945. до 1982. године било 148 локалних ратова на територији 72 земље. У том периоду човечанство је проживело свега 26 дана без рата. Од 1945. до 1999. године било је око 195 ратова. Од шездесетих година на овамо САД су биле укључене у највећи број локалних ратова. Илустрације ради, друго поглавље књиге Ноама чомског *шта то у ствари хоће Америка* под

насловом "Разарање у иностранству" садржи следеће карактеристичне одељке: Наша добросуседска политика, Распеће Салвадора, Лекција Никарагви, Сејање смрти по пољима Гватемале, Инвазија на Панаму, Пелцовање Југоисточне Азије, Рат у заливу, Иранско-контрашка афера, Изгледи за Источну Европу и Светски најамни убица.

Латинка Перовић је недавно изнела податак да је у Србији од 1876. године наовамо сваких 14 година био по један рат. Као што је познато, на Балкану, тачније на територији бивше СФРЈ од 1945. године било је 4 рата у којима су тешко страдали и бројни градови. Писао сам о томе у књизи *Град у сенци рата*.

У двадесетом веку је створено скоро 200 формално независних држава. Тако нешто се први пут десило у историји човечанства. Тежње ка слободи и независности бројних народа планете пратили су, посебно од половине XX века, два значајна процеса: убрзана урбанизација, то јест масовни динамични прелаз становништва из села у градове широм екумене у потрази за бољим квалитетом живљења. На тај начин наш свет, који је почетком века био руралан, крајем века постао је урбани свет. Други процес је формирање великог масовног друштва спајањем расутих, неповезаних скупина и регионалних заједница. Капушћински, и не само он, сматра да је масовно друштво створило повољан амбијент за настанак великих друштвених покрета: светских ратова, револуција, локалних и грађанских ратова, побуна и преврата (Капушћински, 1999: 11). "Век маса", "усамљених гомила" и фрустрираних људи "без својстава" олакшао је настанак и развој нацизма и комунизма - тоталитарних система, односно највећих организованих зала овог века (ратови, логори, прогони, миграције...). Казимјеж Брандис се ваљано запитао: "шта је тоталитаризам, ако не низ нула дописаних уз нечију присилу".

Национализам и шовинизам спадају у главне море XX века са којима ћемо, на жалост, ући у XXI век. Заједнички именоватељ свих ових процеса јесте борба између тенденције ка интеграцији наше планете и тенденције њене дезинтеграције, својеврсни парадокс који се састоји у томе: "да - с једне стране - комуникација, електроника, енергија капитала, масовна производња, поп култура, еколошки пројекти, владавина мира у свету - делују у корист интеграције наше планете, а истовремено сви национализми, фундаментализми, интегрисми, етничке мржње и клановски шовинизми гурају становнике наше планете у правцу дезинтеграције, сукоба, узајамне отуђености" (Капушћински, 1999: 12).

Данас, после деколонизације и хладног рата један од основних дезинтеграционих чинилаца јесте неправедна подела добара између богатих и сиромашних, између оних који живе и изобиљу и оних на дну који живе у беди. Примерице, дужина живота у земљама Трећег света двоструко је краћа од дужине живота у западним земљама.

Због бољег осветљавања глобалне сцене важно је истаћи да је после пет векова доминације у XX веку почела детронизација Европе. "Осим великих достигнућа Европе, овај век је доказао - како пише Георг Штајнер - да и у њеној култури постоје геноцидни импулси, да је у овом веку на пољима и градовима нашег континента изгинуло преко 70 милиона људи. Ниједна цивилизација као европска није се испољила у толиким контрастима између добра и зла" (Капушћински, 1999: 12). Било како било, многи аутори се слажу да центар света напушта Европу и преко Антлантика лагано се пребацује према Пацифику.

Марија Тодорова је запазила "прикривену иронију у томе како се вође прочишћених друштава Западне Европе, педесет година после најгорег спектакла у њиховој историји, ужасавају и бомбардују бивше Југословене (и речима и у пракси, безбедно сакривени иза америчког вођства) захтевима да очувају детничку шароликосте, не би ли сачували етнографски музеј за потребе мултикултурализма у једном ћошку Европе, и то пошто су и сами дали зелено светло за супротан процес" (Тодорова, 1999: 320).

Још је песимистичније гледиште жана Бодријара које гласи: "Империјализам је променио лик. Запад хоће да наметне целом свету, под фирмом универзалности, не своје сопствене вредности избачене из оптицаја, него управо одсуство вредности. Ми широкогрудо проповедамо право на различитост, али у потаји неумитно радимо на стварању бескрвног и једноличног света. То је интегрисам празнине" (Бодријар, 1996: 151).

На питање ко су главни актери одговорни за погибију и страдање људи, градова и села на на Космету и у Србији, укључив и злочине над цивилним становништвом (масакри, етничко чишћење ...), одговор може да гласи: САД, односно политичке елите чланица НАТО-а и њихових симпатизера, као и политичке елите Србије и Космета, како српске тако и албанске. Одговорност режима за државну и националну агонију Србије и, с тим у вези, за невине жртве међу Албанцима, Србима и другима на Космету и другде је огромна. Ова одговорност почива на томе што политичка елита у Србији није разумела, или није хтела да разуме, шта се дешава у свету, односно није схватила да се на планети одвија доминантни мега тренд - процес глобализације - изузетан по брзини и обиму који предводи глобални хегемон - САД. У таквом контексту домаћа политичка елита је сасвим погрешно тражила ослонац у Русији, да не помињемо Белорусију и Украјину. Од одговорности не треба амнестирати ни највећи део опозиције и интелигенције које су подржале Милошевићеву замисао насилног формирања националних држава уместо концепт демократског преображаја. На несрећу, у праву је чарлс Симић када тврди: "Србија је земља у којој је сувише људи затварало очи током девет година пред застрашујућим зверствима и разарањима почињеним у њихово име, место где истина попут оне да свако жање оно што је сејао постаје непојмљива" (Симић, 1999: 15).

Све у свему, за сада је овај рат допринео да смо грађани још више зависне и полупериферијске земље са блокираном транзицијом и двоструким обручем изолације - унутрашњим и спољашњим. То, између осталог, значи да смо најсиромашнија земља и држава са најгорим статусом у Европи. Ако су "градови пројекција глобалних друштава у простору" онда су наши градови крајем XX века полупериферијска места некавалитетног живљења несигурних становника.

Глобализација, транзиција и град

Глобализација је доминантни процес који мења друштвену организацију на светском нивоу, и као такав је шири оквир разних светских транзиција. "Глобализација се тако може дефинисати као интезификација друштвених односа на светском плану, која повезује на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и *вице верса*. Локални преображај је исто тако део глобализације, као што представља и део ширења друштвених веза у времену и простору. Ко год се тако данас бави

проучавањем градова, у било ком делу света, свестан је да ће на оно што се дешава у локалној градској четврти вероватно утицати чиниоци - као што су светски новац или робна тржишта - чије је деловање бескрајно удаљено од те локалне четврти. Исход збивања није нужно, па чак ни по правилу, уопштен склоп промена које се одвијају у јединственом смеру, већ се састоји од тенденција које се узајамно супротстављају" (Гиденс, 1998: 69).

Расправљајући о начинима на које се урбане области све више везују за један међународни систем привредних односа, Логан и Молоч разликују пет посебних врста градова. Први називају централни град. То је тип града у коме се налазе седишта великих транснационалних корпорација чије су активности глобалног карактера. Други тип је назван иновациони центар (најутицајнији светски центар у том смислу је Силиконска Долина, на северу Калифорније у САД). Трећи тип града је назван место модула производње, затим четврти град - складиште Трећег света и пети град центар за пензионисане (Гиденс, 1998: 302).

Водећи градови-центри представљају примере онога што Саскија Сасен (1991) назива глобални град. Своју студију засновала је на три оваква града - Њујорку, Лондону и Токију. Савремени развој светске привреде, тврди она, створио је нову улогу за највеће градове овог типа. Већина њих су и до сада били центри међународне трговине али су данас томе додате четири нове особине:

1. Они су се развили у "командне пунктове" или центре за усмеравање и одређивање политике у глобалној привреди;
2. у таквим градовима налазе се седишта кључних финансијских специјализованих фирми у области услуга, које су постале значајније, када је реч о утицају на привредни развој, од произвођачких фирми;
3. они су истовремено и центри производње и иновације у тим новим експанзивним делатностима;
4. ти градови су такође тржишта на којима се "производи" поменути финансијских и других услужних делатности купују и продају (Наведено према Гиденс, 1998: 302).

У једној крајње раштрканој светској привреди, овакви градови представљају, тврди се, центре неопходних контролних операција. Глобални градови један другом конкуришу али чине један међузависни систем, одвојен од држава у којима су њихова матична седишта. С овим у вези, подсетићу на гледиште Георга Зимела по коме историја иде у правцу развоја великих градова који у његовој социолошкој замисли играју исту улогу као демократија за Токвила, капитализам за Маркса и бирократија за Вебера. Зимелово гледиште добија на значају у контексту онедавно преовлађујућег урбаног друштва на нашој планети.

Посткомунистички урбани развој је, нарочито у земљама средње Европе, под утицајем двојаког процеса: глобализације, као ширег, и транзиције, као ужег структуралног процеса. Социјалистички карактер града се потискује уступајући место једном новом колективном територијалитету који је саздан од разних елемената пресоцијалистичког, социјалистичког и новог "транзиционог". Узана транзиција подразумева јавну политику која подстиче развој тржишта, економско реструктурирање у знаку деиндустријализације и раста сектора услуга, као и растућу друштвену диференцијацију. Најупадљивији процеси урбаних промена у оваквом амбијенту су: приватизација станова, комерцијализација

градских историјских језгара, појачана резиденцијална миграција, резиденцијална и комерцијална субурбанизација и пораст социопросторне сегрегације. Приватизација, поред осталог, значи откуп станова од стране њихових корисника у распону од 25-90% случајева од земље до земље. Ишчезавање државног стамбеног фонда је подстакло тржиште продаје и издавања станова, као и резиденцијалну миграцију. Припадници нових елита продиру у престижне крајеве града, који се издвајају као луксузне резиденцијалне четврти. Глобализација, односно интернационализација, отвара врата страном капиталу што доводи до брзе и јаке комерцијализације централних делова града (потражња за канцеларијским и другим пословним простором). Примера ради, у Прагу је, крајем 1994. године, 26% свих регистрованих фирми било интернационално власништво. Има ли таквих у Београду?

Комерцијализација историјских градских језгара има за последицу смањење стамбене функције у средишњим деловима града. Носиоци нове резиденцијалне субурбанизације су нови богаташи, а не као за време социјализма маргинални друштвени слојеви, итд.

Куда иде постсоцијалистички град? По свој прилици испада да је "социјализам најдужи и најтежи пут од капитализма до капитализма". Али као што градови земаља у развоју, нису налик градовима централних земаља светског капиталистичког система, тако то нису ни градови у земаљама у транзицији. Они су "полупериферијски модалитет (са својим полупериферијским местом у светској хијерархији градова), који подразумева обликовање не према узору већ према потребама глобалног капитала. Тако се формира специфичан тип града (као уосталом и специфичан тип друштва, коме припада тај град), који пружа могућност опстанка и развоја светског капитала, кроз његово глобално ширење" (Митић, 1999: 19).

Град и ишчезавање поетског

На крају овог прилога ево, после покушаја једног социолошког погледа на ствари, како један савремени филозоф види судбину модерног града. Карел Косик се мудро запитао не састоји ли се судбина модерног града у брисању и нестајању *поетског*. Да би одговорио на то основно питање он га је разложио на три подпитања: шта је поетско, у шта ће се претворити градови не буде ли у њима више поетског и каква су обележја власти, тачније властодржца који поетско изгони из града? Косик сматра да поетско, које у модерним градовима нестаје, садржи три елемента: *лепо, узвишено и интимно*. "Док нас лијепо, вели Косик, увијек оставља везаним за свијет осјетила, узвишено представља нагли раскид којим се ослобађамо тих спона и ткива збиље, којим надилазимо нашу људску скученост и ефемерност, како бисмо, ма и као коначна бића, дотакли бесконачност. Доживљај узвишеног има врло особиту нарав, оно је догађај који почиње запањеношћу, ужасом, болом, страхом, последице чега слиједи друга фаза коју обилежава опуштање, радост, узнесење. Доживљавајући узвишено, човјек није заробљен осјећајем ужаса и спектакуларности који би га стално вукао надоље, у приземност, већ њиме бива избачен у вис, уздигнут" (Косик, 1996: 150). По, Хегелу, узвишено је првенствено настојање да се изрази беконечно. Стварајући архајске скулптуре и градећи храмове стари Грци су показивали свој осећај узвишенога. О осећају узвишенога у хришћанству сведоче

хорска музика и катедрале. Али кључно питање је да ли постоји осећање узвишеног у нашем времену и у нашим градовима. Косик тврди да узвишено на чудноват начин нестаје из наших градова. Оно не ишчезава применом силе и оружја већ "у збрци које су тек малобројни свесни". Уместо узвишеног у модерним градовима преовладава импозантно и колосално. Због брзине нема више ни времена ни простора за узвишено. У погубној трци узвишено бива надомештено "гломазним охолим манирима, арогантношћу и тривијалношћу". Модерни градови се лишавају поетског тако што лепо замењу леполиким и угодним, узвишено импозантним, а интимност агресивношћу ствари. Градови се више не *стварају*, него "стари градови шире, проширују, запоседају још незаузете просторе". Косик закључује: "Модерни град као сустав који функционира: град живи функционирањем. Канализација, електрична струја, дистрибуција плина, одвоз смећа, пријевоз, све то функционира. Стане ли функционирање свих тих међусобно повезаних услуга, град престаје живјети, умире. Сукоб између властодржаца и поетског у данашњим се градовима одвија као сукоб између функционирања које градом влада и запосједа га увлачећи у себе и људе, док поетско, које не функционира, које једноставно постоји - због тога што одбија потчинити се диктату функционирања - узмиче и бива истиснуто изван града, склања се и опстаје само у мјестимичним оазама и уточиштима: у музејима, галеријама, библиотекама, театрима, али више нема снаге да хода градом и своју присутност учини конзистентном, видљивом сваком на начин да може надахњивати дјеловање свију" (Косик, 1996: 155).

Стаљин је прогонио Манделштама, деспот песника, све док га није протерао из града и затро у степи. Али, проблем је што, како тврди Косик, не знамо име диктатора који одлучују о судбини модерних градова и изгоне поетско из градова и у демократским земљама. Косик сматра да је Алексис де Токвил, творац синтагме "демократски деспотизам", први препознао тог безименог диктатора. "Настојим замислити, пише Токвил, у каквим би се новим цртама модерни деспотизам могао појавити у свијету: видим безбројну гомилу сличних и једнаких људи који се непрестанце окрећу само себи не би ли прибавили ситна и проста задовољства којима испуњавају своје душе". И аутор *Демократије у Америци* наставља: "Над овим издиже се несагледива старатељска власт која само на се преузима одговорност да им осигура уживања и бдије над њиховом судбином. Она је апсолутна, подробна, уредна, далековидна и блага" (према Косику, 1996: 156).

Тај диктат духа времена, тачније не-духа и анти-духа два чешка писца, браћа Мрстик, су крајем прошлог века назвали *Бестиа триумпанс* која се "намеће нивелирањем свега, укључујући и културе и архитектуре, у убрзаном ритму сустава у пуном погону, поезија, љепота, узвишеност и интимност бит ће осуђене на вјечну, маргиналност" (Косик, 1996: 157). Модерни градови као места деловања и догађања су угрожени чињеницом да су "поетско, архитектонско и узвишено, опкољени, прогутани, утопљени у наплавинама тривијалности и прагматичности: црква, храм, вјећница, казалиште - као симболи духовности - измјештени су и окружени прозаичним градњама намјењенима потрошњи и управи" (Косик, 1996: 159). Проблем се, дакле, састоји у томе како препознати и описати идентитет духа данашњег времена да би се допрло до идентитета модерног града.

Литература:

Бодријар, ж. (1995): "Посрбљавање Запада", **Београдски круг**, бр. 1-2, Београд.

Гиденс, Е. (1998): *Социологија*, ЦИД, Подгорица.

Гиденс, Е. (1998): *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд.

Капушћински, Р. (1999): "Опроштај са XX веком", **Република**, бр. 220, Београд.

Косик, К. (1996): "Град и архитектура свијета", **Еуропски гласник**, бр. 1/1, Загреб.

Мумфорд, Л. (1968): *Град у историји*, Напријед, Загреб.

Митић, А. (1999): "Промена урбаних система у постсоцијалистичким друштвима централне Европе", рукопис, Београд.

Проф. др Гаврило Михаљевић,
Архитектонски факултет Београд

КУДА ДАЉЕ СА ЦИВИЛИЗАЦИЈАМА, СТРУКОМ (ГРАДОМ) И АУПОМ?

Честитамо на срећном избору три овако велике теме за Планету (куда са цивилизацијама), нашу Земљу (куда са урбанизмом, градовима и уређењем простора) и куда са Панчевом великим градом на споју три велике светске цивилизације, тј. са његовом Дирекцијом за изградњу и уређење Општине и АУП-ом, познатом и поризнатом југословенском институцијом -саветовањем о том великом тројству. Након доброг циклуса годишњих саветовања и истраживања, једна права синтеза: куда даље?

Крај века али и миленија посебно изазива овакве теме свођења биланса и постављања фундаменталног питања што се то догађа са човечанством? Да ли је смањена људска мука постојања и опстајања, како се афирмишу радости живљења, који су домети укупних 5 светских цивилизација, и која је наша улога у тим светским процесима?

ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ су колективни менталитети настали дугим, миленијумским хомогенизирањем појединих групација културе, обичаја, система вредности, начина живота, начина мишљења, заједничких духовних вредности коначно синтетизованих у заједничким религијама и понашањима у већини фундаменталних људских ситуација. По налозима чувеног енглеског историчара Арнолда Тојнбија на свету данас постоји пет живих цивилизација од 21 које памти историја:

- Западна католичко протестантска (европске земље, САД и Канада),
- Источно православна (Русија са балканским православним земљама),
- Далеко источна Кина, Јапан и околне земље),
- Индијска (Индија са преко милијарду становника и непосредним окружењем), те
- Исламска (Југоисточна Азија, део Индије, Југозападна Азија, те Северна и Средња Африка, са делом Балкана).

Припадници ових врло особених цивилизација понашају се врло устаљено као континуитети, развијајући своје сопствене система вредности, менталитет, начин живота и понашања, трајући и хомогенизујући се вековима и миленијумима, устаљујући тако врло чврсту заједницу, често у међусобним сукобима али увек јединствену по својој суштини и односу према осталим цивилизацијама.

На границама тих цивилизација, на спојевима тих изражених разлика развијају се најрадикалнији, најагресивнији, најратоборнији припадници својих хомогених група, који онемогућавају преплитања, обогаћивања различитих вредности, прожимања која су неминовна и која су велика културна, социјална, економска, техничко технолошка богатства. Ти сурови сурови, примитивни, радикални припадници различитих култура, цивилизација и нација својом ограниченом свешћу трују укупан животни амбијент нормалног света. То се посебно дешава баш на границама спајања или раздвајања различитих цивилизација, већ према томе како јединка схвата те границе.

За праве интелектуалце и оне продуховљене припаднике појединих цивилизација којима је тај спој, та граница златни мост сарадње, прожимања, који вишеструко уче, користе и уживају сва блага различитих цивилизација на једном месту-то је огромно богатство и оплемењивање различитостима. Најбољи пример за тај дивни процес културолошког богатства је прави центар Европе-Сарајево које је на споју три велике европске цивилизације Западне, Источно православне и Исламске, у равноправном суживоту, у богатству вредности, обичаја, етноса, одњихало највећа имена југословенске културе: Иву Андрића, Мехмеда Селимовића, Емира Кустурицу, Горана Бреговића и др. Племенити утицаји прожимања три велике европске цивилизације у Сарајеву оплемењени су још и деловањем врло присутне јеврејске културе у том европском средишту.

Нажалост, за радикалне и примитивне појединце, групе и организације тај спој је поприште најжешћих сукоба, судара, сталних борби и најстрашнијих ратова, како би силом оружја и програма доказали своје право и примат сопствене цивилизације, својих уских фашисоидних схватања на територије, на систему вредности, на живот, не питајући за цену, за могућности златног моста који спаја цивилизације и омогућава свим етносима да цветају.

Они не знају нити могу схватити да се у свету равноправно развијају три, за примитивне умове сукобљена, а за разумне људе врло синхрона и комплементарна процеса:

- Глобализација са ширењем свих глобалних вредности, проналазака, техноекономских и културолошких достигнућа:
- Регионализација, на спојевима држава, комшијска, домаћинска, локална сарадња и прожимање култура, те
- Трибализација, тј. цветање свих етноса, племенских вредности (триба-племе), цветање свих светова.

Свакако да они острашћени, сурови и саможиви који су најгласнији и, у недостатку сопствених вредности, радикално прихватају најекстремније националне па и национал фашисоидне идеје и средства, својим популизмом, социјалфашизмом, по некад спрегнутим са социјалкомунизмом, разорно делују на социјалдемократију, једноставно негирајући другима оно највредније а то је право на живот, на лични став, на критичку мисао, на слободу јединке која поштује слободу другог.

Истина да је увек постојао глобални светски поредак и да су најчешће групе, народи и државе увек покушавале наметнути своје системе вредности, правила понашања и начин економске и друге размене. Међутим, то не значи да се пред тим треба затварати, ксенофобично се искључивати из светске заједнице и аутистично нападати све међудржавне институције чију помоћ и сарадњу морамо тражити. Морамо се храбро отварати, тражити сарадњу са демократски настројеним слојевима тог глобалног света који никад није био тако економски повезан као сада, а биће и још више. Ту се посебно намеће наша позиција златног моста међу цивилизацијама који се може и мора изузетно, вишестрано богато искористити- у преплитању цивилизација у сарадњи, у регионализацији, трибализацији, увек поштујући своје али и туђе.

КУДА СА УРБАНИЗМОМ, нашој струком укупног уређења простора, куда са нашим градовима и селима?

У неминовној транзицији тј. преображају са социјал комунистичког на социјал демократски систем јасно је да су пале многе вредности а нове још нису

изграђене. Јасно је да је Западна цивилизација одавно, већ миленијумима у античкој Грчкој развила рационализам, укупни а посебно економски, те да је нашој Источно православној популистичкој цивилизацији стран тј . индивидуализам и јаче наглашен егоизам. На нама умереним и одмереним је да од Западног света прихватимо оно што је нама корисно и добро, а то је рационализам у привређивању, изузетна ефикасност јединке, тржишна економија али са јаким јавним сектором, одрживим развојем и у јавном сектору, уређењу простора са задружним сектором и осталим напоефитним облицима газдовања овим заједничким добром. На нама је да развијемо ефикасни, једноставни систем домаћинског газдовања простором строго раздвајајући јавно од приватног, тј. преко просторних и урбанистичких планова строго рађених у подстицајном и афирмативном смислу али поштујући јак јавни сектор, јавни интерес и саму суштину наше струке-нема компромиса са агресивним инвеститорима и несавесним политичарима који прво траже своје право, стављају свој приватни интерес на јавне површине.

Простор је један од четири развојна економска фактора (предузетништва, капитал, рад и земљиште) те је са рентом основни елемент усмеравања и развоја свих насеља, градова и села. Дobar, рационалан, једноставан урбанизам лако усмерава и подстиче домаћински однос према простору и граду. Али то у нас значи дебеоградизацију Србије и Југославије. То значи размештај бар дела од свих националних интереса из Београда где је сва војна управа, сва државна управе, па чак и сва црквена управа, универзитети и сл. Равномеран развој који мора наметнути квалификовано Министарство за урбанизам и уређење простора а не министарство грађевина пошто нам грађење није проблем.

КУДА СА АУПОМ, ТЈ ДИРЕКЦИЈОМ?

Дирекција за изградњу општине а не града Панчева била је, јесте и биће боље јавно предузеће које мора домаћински газдовати простором целе Општине. Зна се како се то ради, пошто је још 1999.направљен Програм уређења насељског земљишта са елементима студије земљишне политике, те Програм уређења земљишта у афери са елементима студије земљишне политике атара. Обновимо те програме, те студије домаћинског газдовања простором, прилагодимо новим условима и ето развојног домаћинског пута.

АУПА је врло драгоцен и врло ретка југословенска институција која се редовно, сваке године дешава у Панчеву те се никако неби смело дозволити да се прекине. Она окупља урбанистичку елиту и то не на неким решењима и просторима већ оригинално примену тих светских и домаћих баш на примеру Панчева, што до сада није рађено у простору Југославије. Зато је подржавамо и зелимо успех.

Марин Крешић, дипл.инг.арх.

ЦРТИЦЕ НА ТЕМУ - КУДА ДАЉЕ, ШТА ДАЉЕ И КАКО УОПШТЕ ДАЉЕ...

Ако није неопходно донети одлуку - неопходно је не донети одлуку

(правило лорда Фалкланда)

Моје колеге и пријатељи из Панчева су некако мислили да и мој прилог скупу може донети нешто паметно или вредно за цео наш еснаф и праксу, па су ме позвали да учествујем на АУПА 99. И онда ја нисам имао куд - ако они тако верују, вероватно су у праву и онда морам то поверење некако да оправдам.

Па сам сео и размислио о неким општим местима, о којима је ред и мислити у тренутку кад се преламају векови и помаља се неко ново време у којем ми лично нећемо више ни бити главни актери. И то како сам размислио, тако сам и написао, па ако нечему послужи - добро је.

Дакле, ја се држим једне мудре коју сам негде чуо - да је прошлост стрелица окренута у будућност. И онда не могу кад спомињем будућност да занемарим где су у нашој прошлости скривени корени те наше виртуелне будућности, шта смо ми то радили до сада што ће битно одредити и то како ће нам убудуће бити.

Наравно, говорим о нама као професији, бранши или струци. Говорити о будућности нас као људских јединки, препуштам ученијима и маштовитијима. Говорим дакле о урбанистичкој пракси.

А та урбанистичка пракса у Србији, као уосталом и у некадашњој и у читавој садашњој Југославији, колико ја знам, непрекидно пати од низа хроничних болести. Њихово набрајање и анализа траже много више простора, времена и аргумената, али се за ову прилику могу издвојити бар најтеже.

Прва..

.. наша бољка је да се, од ИИ светског рата на овамо, власт никад није јасно определила око улоге и сврхе урбанистичког планирања, као ни око карактера и економске вредности градског земљишта.

То је једна од наших највећих тешкоћа - јер због тога се читав систем урбанизма, од институционалне организованости за планирање, до врсте, садржаја и начина израде планова, небројено пута мењао, онемогућивши континуитет и стручни напредак наше професије.

Везу између те теме и наше праксе детаљно ћу објаснити ономе ко буде стрпљив да ме слуша, а овде себи дозвољавам да изнесем само један закључак - данас због нерешеног односа према власништву, а затим и према урбанизму, урбанистичком сценом влада прави вакуум - више нико не може да прикупи и обједини ваљану документациону основу, нити да евидентира право стање планирања са којим се изашло из периода надлежности општина и неконтролисане и несинхронизоване продукције планова. Због тога су наши градови и даље сиромашни, иако се у њима врло интензивно гради и на разне начине убира профит из земљишта.

Делом због тога градске куће не могу ни да почну да се бави планирањем развоја својих градова, јер су преоптерећене послом дијагностицирања стања и

гашења расутих разбукталих пожара по деловима градова, од непланске изградње до неважеће планске документације.

Делом због тога, а делом и не само због тога, и наш квалификован стручни кадар се углавном осуо, што по другим браншама, што спасавајући се у иностранству, па урбанизам ни по том основу неће још дуго моћи да стане на ноге.

Данас је, дакле, слика стања таква да профитна стопа из ренте не притиче у градове, већ се појављује тек у рукама инвеститора. Сасвим је логично да у таквој ситуацији нико нема потребу да уважава или бар консултује урбанистичку струку, а исто тако је за очекивати да за ту струку нема новца и да се, уз губитак ауторитета, полако маргинализује, било како да се организује или реорганизује. И мада је данас имплицитно јасније шта би то могао бити "јавни интерес" или "друштвена оправданост", струка нема више даха да гласно изусти било шта, а камо ли да о пожељном лику града и урбанистичкој вештини наметне свој став против става конкретног капитала.

Друга..

.. тешкоћа за урбанизам је била стална амбиваленција друштвеног система кад је модел одлучивања у питању - због тога се начин доношења планова такође стално модификовао, крећући се од наредби које се не дискутују (педесетих година), државног администрирања (у шездесетим), преко нефункционалног и прешироког "самоуправног" планирања (у седамдесетим и првој половини осамдесетих), до уобичајено некомпетентног комисијског арбитража (актуелног данас, нарочито неефикасног и сликовитог у Београду).

Урбанистичко планирање у већем делу цивилизованог света има као један од најважнијих циљева да плански осмисли физичко уређење и изградњу у градовима, на начин да буду задовољени и општи (јавни) и посебни (групни или приватни) интереси. Без обзира што у нашем друштву ни тада, а, рекао бих, ни сада, није била могућа јасна артикулација ових интереса, нешто што би се могло назвати друштвеним интересом је прећутно, без претходног дефинисања, раније било заштићено кроз систем релативно централизованог планирања који је деловао до средине осамдесетих. Рецимо да су постојали какви-такви, али доста јасни критеријуми о урбанистичким нормативима, условима за доделе локација, о обавезама учесника у уређењу града, о наменама и садржајима који се планирају, о просторним односима и о могућим корисницима градског грађевинског земљишта.

То је међутим био само један кратак период јасноће - шум у овом пољу се после тога појачао, а трајна последица је се урбанистички планови и раде и усвајају дуго, по некад бесконачно, јер се стално враћају на допуне и дораде, све док не постану безопасни и безлични.

Наравно, у таквој ситуацији, праве одлуке, за реалне потребе, за "јаке" инвеститоре се доносе "преко колена" и у врло уским круговима спрегнуте власти и капитала, кад је то хитно и "важно". За све остало се дискусије, надгласавања и надмудривања воде бесконачно, јер нико "важан" није стварно заинтересован за конкретну локацију или привилегију. Урбанистички еснаф је због тога изгубио углед - чак и лаицима је постало јасно да је урбанистичко планирање неефикасно и лажно, те да више служи као украс, присутан само да употпуни привид целовитости друштвеног организовања за плански развој.

Права истина је да такозвани заинтересовани појединац или група, немају никакав начин да на урбанистичко планирање на било који начин утичу. Медијска галама, која се повремено дигне око неке од атрактивнијих локација или делова града, не настаје као последица нагомиланих стручних несугласица - она је привидно размена стручних мишљења, али је у суштини увек реч о сукобима око профита који се добија кроз коришћење градског грађевинског земљишта. Сва свађа, све полемике, све најављиване па одлагане чистке, сва повика о некој фиктивној урбанистичкој мафији, су у ствари борба и отимање око новца.

Трећа..

.. болест је била пререгулисано, а при томе ипак непрецизно законодавство, које је увек остављало простора за такозвана накнадна тумачења и стварало потребу за све обимнијим, сложенијим и компликованијим формама урбанистичких планова. Последица ове чињенице је кидање веза са стварношћу - планови су нејасни, у пракси неупотребљиви и изазивају сталну потрза изменама и допунама, тако да су архиве препуне елабората који се настављају један на други и очекују следећа "издања".

Закони су бивали и утолико неразумљивији (или неразумнији) уколико су (а у већини случајева јесу) покушавали да уреде неку сасвим нову праксу, уместо да само регулишу и правно побољшају постојећу. Сваки пут је нови законски пакет био резултат напора власти и владиног административног апарата да седну у ћошак и измисле потпуно нови урбанизам - па је коначан текст закона и одредби увек врвео од нејасноћа, општих места и уопштених изузетака од правила, што су све професионални урбанисти морали дуго и напорно да тумаче и сами себи разјашњавају.

Све то..

.. било је сасвим довољна концентрација отежавајућих прилога за функционисање свакодневног живота града.

Истовремено са овим нашим суновратом, почели су бурни друштвени процеси чијег смо епилога савременици. Међутим, одредење за друштвену транзицију је, као што се данас види, било само декларативно - и једине спроводљиве промене су биле козметичке. Све друго, што би задирало у суштину друштвеног уређења, власничких односа и нарочито газдовања неизмерно вредним градским грађевинским земљиштем, није се за власти показало као прихватљиво. Делом и због тога се ни стварне промене у регулативи и филозофији урбанистичког планирања код нас још нису десиле.

Кажем "делом и због тога" јер ни у једном тренутку нећу баш сву одговорност да пребацим на тамо неке друге, наше непријатеље и тиране, нећу да подлегнем па да кажем - неко ми се укакио у гаће"! Укакили смо се ипак мало и сами, други су само допунили ту где су насли погодна места.

Чак и лаицима је, дакле, постало јасно да је урбанистичко планирање неефикасно и лажно, те да све више служи као украс у разним приликама.

И шта сад? Чему може да послужи сво ово кукање и јадиковке?

Ако целу претходну анализу обележимо на маргинама са плус и минус - чини ми се да ће се тај плус појавити само на једном месту! То је тамо негде у тачки 2, где смо спомињали фазу самоуправног планирања!

Проверите сами још једном, па ако се тај плус појави још негде, јавите ми.

Ја закључујем да је само у тој фази, фази такозваног самоуправног планирања код нас, све до краја осамдесетих, постојао изузетно снажан контролни механизам. Процедурални део урбанистичке праксе јесте можда био компликован, дугачак и превише разуђен (о плановима су сви могли да дискутују и свачије мишљење је морало да се респектује), али је обезбеђивао укључење грађана у решавање суштинских питања своје егзистенције у урбаним срединама - није се могао тако лако наметнути нежељен концепт чак ни најмањој месној заједници. Ја се сећам како сам се темељито припремао да на обичним скуповима грађана добро образложим и одбраним концепт решења за неки план који сам износио.

Дакле, мој закључак из читаве ове приче је да би с наше стране једини мудар потез за будућност био омогућити грађанима, групама грађана или власника, да активно учествују у изради планова кроз све фазе и креативно оживљавање једне, добре и на светском нивоу уважаване, специфичне традиције коју смо годинама градили.

Самоуправно планирање јесте можда данас, у условима паушалног негирања свих наслеђа из година комунизма, осуђено на презир маса. Оно се чак често погрешно поистовећује са узроцима нашег општег друштвеног и економског посрнућа у протеклој деценији.

Насупрот такве опште тенденције, ја сам уверен да је, бар у области урбанистичког планирања, самоуправљање, месно организовање и све оно што се под појмом самоуправно планирање подразумевало, било можда и неефикасно, али сигурно корисно. Није се могао грађанству тако лако продати рог за свећу, морало се добро потрудити и све учеснике убедити у исправност предложеног решења, а дешавало се да су грађани често чак и боље од нас и са више познавања теме, проналазили решења за своје локалне проблеме.

Данас, кад се појављује нада да ће се друштвене и економске релације све више уређивати с обзиром на титуларе власништва, идеја самоуправног планирања би могла да добије још један квалитет више - био би то прави начин за јасно формулисање власничких интереса, интереса организованих стамбених заједница и процес кроз који би ти интереси могли да буду и добро заштићени.

И баш нешто што би личило на наше некадашње самоуправно планирање би могло да буде кључ за нови корак у лечењу нашег урбанизма. То је био наш изум, наш рецепт и ми смо га развили и средином осамдесетих развијене земље Запада (Шведска, САД..) су баш код нас долазиле на те лекције - па се некако све надам да та, једна од наших добрих традиција, ипак неће потпуно угасити, па нећемо за десетак година од других учити лекције о укључивању јавности у планирање..

И то би било то. Знамо да једна ластва не чини пролеће, али могла би то да буде она карика која недостаје нашем систему урбанистичког планирања да почне да личи на нешто иоле осмишљено - јер ако институције и организације нису имале снаге или воље да јасно дефинишу категорије јавног добра, јавног интереса, групног интереса, земљишне ренте, приватног интереса, сврхе

планирања и форме и садржаја планова, једини ко би у томе успео био би грађанин, сам или организован, али информисан, упућен, укључен, уважен, позван и добродошао.

А не морам да причам о томе како свет медија који данас владају светом целој тој идеји може само да допринесе - интерактивне комуникације, глобал маркетинг и тотал брендинг су и засновани на идеји персонализације реакције конзумента и све више га подстичу на учешће у локалним па и глобалним процесима.

Сасвим посебан проблем је што смо ми често сувише подозриви према новостима, а опет ни своје позитивно наслеђе не користимо због наших заједничких, општих предрасуда и одбојности коју неселективно имамо према свему старом - и ту смо где смо.

Колико овај наш сусрет у Панчеву може да помери ствари - ја не знам, али, судећи по динамици којом се данас ствари мењају, надам се да ћу бити или учесник или бар сведок.

прилог уз тему скице за УРБАНИ ДОГОВОР - ПАНЧЕВО 2000

На пример, за нови Генерални План Панчева могу да врло овлашно поставим скицу како би тај нови приступ урбанизму изгледао.

Уводни део посла - радно ћемо га називати **урбани маркетинг** - није уобичајен и често се сводио само на процедуру јавног увида. Међутим, рекли смо, свака савремена методологија, која би била примерена планском хоризонту - трећем миленијуму, не може изоставити заинтересовану јавност, интерактивне медије и популарну презентацију са инструктивним разјашњењима какве последице и ефекте носе поједини елементи плана на све видове свакодневног живота грађана и њихову укупну будућност.

Не треба даље образлагати овакав концепт, већ се може прихватити да би истовремено са почетком званичног рада на новом плану почео и контакт са укупном стручном и лаичком јавношћу Панчева.

Овакав приступ би поштедео стручни тим од непланираног повећања потребног времена и средстава за израду плана, јер би смо већ у првим фазама посла сагледавали све оно што нас заједно извесно чека, а континуално би се формирали и кориговали коначан концепт и садржај, уз променљиве рокове за поједине фазе и транспарентан медија план Публиц Релатион (ПР) активности до завршетка плана.

То би са становишта садржаја рада, значило, дакле, да се одмах раде секторска истраживања који би се и иначе радила у првој фази рада на ревизији планова. Таквим методолошким приступом би се истовремено постигао још један ефекат, а то је претходна исцрпна стручна и јавна дискусија по свакој појединачној теми и, након ње, много јаснији став свих учесника у планирању о циљевима и задацима које нови план треба да испуни.

Званични назив овог дел апосла на припреми ГУП-а би био УРБАНИ ДОГОВОР ПАНЧЕВО 2000. Сам план би због тога у каснијој, званичној и обавезној, процедури јавног увида био и брже и лакше усвојен, обзиром на

претходно усаглашене ставове о свим битним улазним подацима, циљевима и намерама, а читав поступак би битно фокусирао каснији укупан стручни рад на плану.

Појединачна истраживања на основу којих би касније био формулисан ДОГОВОР би се звала ИЗВЕШТАЈИ и били би рађени, презентирани и дискутовани сукцесивно, у току 2000. године. Извештаји би послужили и као добар начин да се целокупно грађанство анимира и благовремено укључи у припрему за нови план, који је за све од важности, а често се дешава да се заинтересују тек онда кад је читав посао завршен.

Извештаји о свакој од тема би били кратки и јасни, приступачни одмах кроз интерактивну WEB презентацију, а припремани и за штампу, као довољно информативни и за стручну и за лаичку јавност. Резултат и закључци дискусије (интернет, ТВ, радио, штампа, трибине) кроз синтезни извештај би постали део ДОГОВОРА, а касније и обавезујући улазни податак за план и саставни део званичног финалног елабората.

Ова методологија генералног, стратеског планирања би по мом мишљењу, била прилагођена новом времену, стварно постојећој информационој основи и расположивим средствима.

Сваки од извештаја за ДОГОВОР би се радио у три дела: I-постојеће стање, II-потенцијали и III-предлог намера од утицаја на просторна решења. WEB презентација би се постављала одмах по почетку рада, прво као отворена страница за сугестије и предлоге, после као анкета ставова дела јавности, а затим као предлог извештаја. Као резултат тог приступа, али и серије уводних трибина и дискусија, припремили би се први извештаји за све медије. Они би се, осим тог улазног основа, базирали на сазнањима постојећих студија, документације и планова, са основним циљем да установе кључне и остале промене до којих је дошло у периоду од доношења претходног плана, као и могућности и начин за задовољење нових потреба и захтева.

И то би била та скица за рад. Детаљније је можемо анализирати и разлагати на серије извештаја, па и заједно радити, ако у оваквом предлогу има смисла и ако колеге из Панчева то од мене затраже.

До тада, срдачан поздрав - до сусрета на АУПА 2000.

СТАНИСЛАВ ЖИВКОВ, историчар уметности
Народни музеј Панчево

Пре пет година овде се кренуло са једном лепом идејом када су се презентирали текући радови, текуће идеје наших архитеката. Један од проблема - Трг Слободе који је решаван, није решен до краја. Оно што је сада пред АУПОМ не да се раде опште ствари као што су рецимо мој блок, него се решавају конкретни проблеми, зато што нико не би имао никакве користи од разних пројеката који су неизводљиви, оно шта треба радити је обнова градског језгра - урбане матрице - отклањање колико год је то могуће последица тзв. ударничког урбанизма 60-тих година, када су блокови града у већој мери разграђени, којекаким интерполацијама у блоку, када су насилно пробијане нове саобраћајнице или се барем то планирало, па су остале равне да штрче као опомена како не треба радити.

Бомбардовање НАТО пакта дало је једну последицу по Панчево на које требамо да будемо захвални. Показало је могућност да овај град може да ради и без индустрије која је наводно потребна и неопходна. Уништењем пропале фабрике "Утве" на северу града, пружена је могућност да се измештањем те индустрије и уклањањем срушене касарне ВП 5000, коначно обезбеди излаз града из једног гета. Овај град опкољен, што са канцерогеном индустријом на југу, што са разним касарнама на истоку и северу, које су само угрожавале грађанство (шта би било да се муниција која је експлодирала у касарнама сручила и запалила део самог предграђа Панчева).

Стање самог историјског језгра града данас је катастрофално из више разлога. Прво, ми имамо тзв. службу заштите која се бави свим, осим својим послом. Наиме, ако је Завод за заштиту споменика донео неко решење оно никога ничим необавезује, а и тај Завод не зна како да спроводи решење. Наиме, ту се иде на жалбу на другостепене органе. Међутим, ако Конзерватски завод дао неком забрану радова и ако се та забрана погази постоји могућност кривичне пријаве надлежном суду за кривично дело самовлашћа, где се крши изречена нека забрана. С обзиром да Служба заштите у граду не ради апсолутно ништа, предлажем да се у оквиру Дирекције за изградњу града и урбанизма одреди Сектор за градитељско наслеђе, као што је био случај у више градова у бившој Југославији. У том случају сам урбанизам или дирекција би се бавили проучавањем градитељског наслеђа и били би свесни шта може да се ради, а шта не може да се ради. Тако би пројектанти били принуђени да унапред реагују и да пројектују по прописима и условима Дирекције, па тек онда да се тражи конзерваторска сагласност. На овај начин, била би избегнута садашња ситуација да се грађевинско наслеђе прилагођава пројекту, уместо да се пројекат прилагођава градитељском наслеђу. Захваљујући компетенцији службе заштите ми имамо неколико бетонских хидроцентрала у центру града, као што је тржни центар иза наших леђа и поред 14 забрана и варијанти пројеката, никада није одобрен пројекат једног бетонског мастродонта који се гради поред Народног музеја, за који нико не зна како ће изгледати.

Што се тиче потребе рехабилитације блокова у самом језгру, то је био предмет за једну од наредних АУПА. Као предлог се јавља проблематична рехабилитација града - ограђивање блока, односно комплекс код Недељка, који је веома драгоцен и о њему постоје трагови првобитног уређења саме фасаде, то

је велика спратна дворана која сада пропада. Најлуђа идеја архитеката које су током године што нереализоване што презентоване само дају погрешно усмерење студентима архитектуре, него уместо да архитекти поштују споменике културе као споменике, прибегавају размишљању уопште, о бушењу и рушењима, тако да је Црвени магацин постао прави полигон за иживљавање архитеката који непоштују зграду, пошто сматрају да је нова архитектура важнија од постојеће. Тако да се понекад поставља питање шта је модерна архитектура. Уместо да се поштују традиционални грађевински материјали, код нас се иде са стаклом, бетоном као да је хидроцентрала. Уместо да се поштује револуционарна и висинска линија, увек се пробија што линија фронта, што линија висина. Сви архитекти који су учествовали на конкурс за Трг Слободе разматрали нису поштовали садашње габарите зграда, него су догради два, три или четири спрата. Најбоља илустрација за тако нешто је ако узмете портрет Мона Лизе и уместо да јој ставите један ред очију ви јој ставите 2, 3 или 4. То је значи архитектура која не поштује оригинал, већ само се надзиђује у бескрај.

Сада се поставља питање шта је уопште урбанизам? Урбанизам је једна вештачка творевина без које се у историји не би намерно градило и градило и изграђивало. Урбанизам је ствар која после рата практично није постојала на архитектонском факултету, дакле архитектонски факултет се бави архитектуром и има у себи 19 испита данас их има вероватно 70 који су настали цепањем и измишљањем нових наука. На мом факултету историје уметности измислили су чак и предмет који се зове "Наука уметности", вероватно постоји нешто што се не зове наука о архитектури и урбанизму, то су све господо драга измишљене ствари. Овог тренутка је најбитније ствар спасти Панчево и видети како се извуђи из садашње ситуације, стога предлажем да ово питање размотри Служба заштите, у сарадњи са урбанизмом и да се спречи изградња којекаквих наказних објеката, пошто се у Панчеву појавила једна ствар која се зове полукриминални елементи и полузаслужни грађани који мисле да могу да граде како хоће. Тако да су због тога настале наказне творевине као што је еминентни газда саградио кафану "Бианка" ту иза наших леђа, други еминентни приватник је усред града ставио киоск исред СДК-а и поред забране он је писао жалбу и жалба је усвојена, он је није био потпуно свестан да може киоск да стави, а да потпуно не деградира садашњу ситуацију.

Ситуација у граду је очајна. Сви желе киоске, а фасаде се и даље разваљују. Сматрам да треба пред кривични суд одвести све који прекораче забрану Завода за заштиту и што не испоштују урбанистичке услове. Кривичну политику морамо појачати, да би се боље поштовале законске одредбе. На урбанистима је да престану са небулозним теоретисањем. Била је пракса да се неправне урбанистичка гета око града, као што је галерија наказне архитектуре, сандучаре са 4 или 5 спратова, или се једноставно праве гета као што је насеље у Горњем граду, између Карађорђевог и Ђуре Ђаковића, или оно иза здравствене станице у Ђуре Ђаковића. Ту су урбанисти једноставно замислили зграду габарита 12 са 12, она мора да буде са два спрата плус поткровљем, а то је галерија одвратне и ружне архитектуре. У свету имате станове и куће од 120 и 130 квадрата, које су са приземљем, спратом и поткровљем али је габарит рецимо 6 са 9 метара, што је опет довољна површина за четворочлану породицу. Код нас су пројекти мегаломански урбанистички пројекти су често несувисли,

праве се парцеле широке 3,5 до 4 метра по захтеву наводног инвеститора, а довољно је отићи на Мису и видети шта се ради.

Господо овако више не може. Треба све архитекте урбанисте одвести на курс о историји градитељског наслеђа и курс рехабилитације града, јер се без тога даље не може.

ЉИЉАНА БЕЛОШ, дипл.инг.арх.
Урбанистички завод Београда

Није ми лако да наставим после једне овакве оштре критике архитеката и убраниста поготово из наше струке, а да не кажем постављења питања и дилеме шта то урбанизам ради и да ли имамо измишљење предмете. Не бих се сасвим сложила са колегом иако ће се у мом излагању наћи доста ствари које предира заједнички рад, заштиту и уважавање градитељског наслеђа.

Кренула сам са оваквим уводом јер сам просто налетела на претходног дискусанта који ме је баш инспирисао морам да признам. Сигурно да оваква тема захтева сумирање резултата досадашњег рада. Исто тако, сигурна сам да у овој сали сви присутни који се баве овим послом, а то је архитектура и урбанизам, заштита, социологија, законодавство, ... те области не одвајам, то је код мене све у једном процесу. Сматрам да ће нас то довести до успеха, да нико није задовољан не онолико са оним шта ради, већ са оним шта се постиже и шта је резултат онога да се сусрећемо, а то је све оно што смо рекли као и колеге пре мене: и киосци и бесправна градња и надградња и надоградња и рушење градитељског наслеђа и непоштовање ни правила, чак непоштовање струке пре свега. Али без обзира на све то што је на тренутак црно и што нас у овом тренутку сустиче, само време и ситуација, мислим да је наш задатак и обавеза да не клонемо духом, већ баш у овом тренутку када нема правих инвестиција у смислу не инвеститора који имају пара, него инвестиција које би нам и друштвеног капитала који би нам омогућио да радимо свој посао онако како би требало и како су нас учили, или како ради тај развијени свет, да се сами са собом суочимо и видимо шта од овога можемо да урадимо и тако да помогнемо себи, а самим тим помажемо својим суграђанима, помажемо покољењима која долазе после нас, то је задатак архитекте - урбанисте, тај појам не раздвајам. Значи за мене деобе не сме бити, не бар међу нама, јер сматрам да су архитекте урбанисти интелектуално надмоћнији од других, да су духовнији, да су богатији, да морају да имају ту снагу и да надрасту проблем у којем се налазимо и да се уједине. Значи архитекте урбанисти, социолози, економисти треба да заједнички делују. Зато пледирам да делујемо заједно са народом - популусом. Зашто у свету, нпр. у Немачкој, може да постоји један форум градограђења? Градитељски можемо да дефинишемо неки такав форум и да онда у том смислу стварно као порука АУПЕ буде даље деловање у овом времену где не можемо да организујемо своје планове, али можемо да учинимо и направимо напор да се преслишамо шта смо то до сада урадили. Да поставимо самокритично себи питање шта ја то радим? Да ли је то прави пут? Како да помогнем себи? Како ћу помоћи другима? Да понудимо себе у некој тој новој акцији, да дамо све од себе, да једноставно кренемо једним путем надајући се бољем. Јер ако нада не постоји, ако не постоји идеала, онда смо ми сви завршили, ми практично не морамо ни да постојимо, тј. сами себе ћемо брзо искључити из света.

Данас је овде било у пар наврата питање шта је то урбанизам и да ли ћемо ми неком бити потребни. Чак је и Бата једног тренутка у својој теми поставио дилему, његов смисао и постојање у ствари да иде у напред. Урбанизам као последица нечега што се дешава да некажем тај одвратни стадијум легализације, онда ми ту стварно и нетребамо. Не бих се сасвим сложила са Вуком да ли је изабрао прави тренутак и да ли сам га ја добро разумела, да би се

он определио за овај нискобуџетни урбанизам, да он то схвата у овом тренутку који нам се намеће као једино исправно и могуће и да тако не сме ни једна акција да буде заустављена због тога што папири не постоје. Дакле ја се са Вуком не бих сложила да је нама циљ урбанистима основни циљ да брзо делујемо и да задовољимо инвеститоре и да радимо урбанизам за један дан, напротив мој је став да морамо да променимо много ствари, а то је управо оно у заједничком раду чега смо сви свесни. Закон је добар до једне мере, а онда нас кочи та процедура. Све ово што је Марин рекао је тачно. Закон пишу неки други, у неком ћошку, а не људи који раде у пракси и тачно осећају где је проблем, али никада нису питани код састављања тог Закона. Дајте да сада мало окренемо улоге. Тренутно имамо сазнања да је Закон у измени, можемо нешто да учинимо преко Удружења урбаниста Србије и удружења урбаниста појединих градова и направимо смернице како би тај Закон требао да изгледа. Како је лепо рекао господин Бербаков, Закон Марије Терезије са минимум правила је апсолутно дозвољавао градњу која је била човекомерна, али је значи постојао ред и та правила су се поштовала. Закон из 1931. год. нам је свима добро познат и правила која се тамо прописују. Постоји закон и за град Београд, камо среће да је када би овај наш закон имао тај минимум правила. Управо се залажем за то да урбанизам не кочи, али сам и за то да се урбанисти и секретаријати промене. Потребно је променити тај окоштали систем, мора постојати минимум правила која ће се прописати и која ће се знати у једном граду. Не може град да живи стихијски, минимум неких друштвених простора мора да буде резервисан и то кроз нивое планирања мора да се обезбеди од једног стратешког планирања и једног генералног плана, па преко регулационих планова, до тога да ми стварно задовољимо сваког корисника неке парцеле, да он на парцели изгради оно што жели у мери како жели, али поштујући нека основна правила. Дубровник је имао свој Закон у коме су сва правила врло јасно дефинисана иде се до тора да неко има право и поглед на небо, тамо се зна која трећина улице је његова брига, а која трећина улице решава Општински службеник.

Вероватно ћете имати прилике да када дођете у салон архитектуре видите рад из Марибора који је захваљујући Стојкову стигао у Салон. Приметићете да постоји улица која је дефинисана као државна, као општинска и као приватна. Потребно је да дођемо до тог нивоа. Помињано је овде и питање земљишта, значи све су то комплексне теме, али зато моје пладирање управо да се ми као струка ујединимо у свим видовима и да тражимо излаз из проблема. Онда ће нам бити јасно куда даље. По природи сам оптимиста, не бих се сложила са Весном да она не знам куда даље. Нама је задатак да своју струку и место уздигнемо до неког нивоа које оно заслужују.

Mr Душан Маринковић, дипл.социолог
Филозофски факултет Нови Сад

УРБАНО СИРОМАШТВО *град као стратификациона дестилерија*

Уместо да у град унесу живот, како би и његови најсиромашнији становници имали не само сунца и зрака него и прилику да додирну, осете и обрађују земљу, наивни апостоли напретка радије су условили природу подижући огромне градове у којима се више не може живети.

Л. Мумфорд, *Град у историји*

Уколико настојимо да спознамо карактер наше цивилизације окренемо се и погледајмо наше градове. Ако настојимо да спознамо карактер било које друге цивилизације, проучимо њихове градове - историјске парадигме обликовања и организовања свеукупног друштвеног живота. Непотребно је ићи даље од града. Јер тамо где престају границе града, почињу феномени сасвим другог карактера; тамо су мистични простори културних забрана; идиоматски културни модели чија значења и значај не подлежу принципима универзализације. Стога средишњи проблем овог рада, урбано сиромаштво, води у град - његову престоницу. Управо у граду сиромаштво (дефинисано као *специфична, релативно трајна социјално-културна и егзистенцијална ситуација детерминисана тржишном позицијом која системом позитивне повратне спреге производи ситуацијску присилу са специфичним начином живота, нормама, вредностима, ставовима, осећањима и на тај начин колективни, социјализацијом преносиви, интернализован и релативно стабилан културни образац*) је видљиво као структурирани комплексни друштвени феномен. У граду сиромаштво постаје епистемолошки наметљиво и теоријски и емпиријски видљиво.

Позорница наше цивилизације, наших свеукупних друштвено-историјских збивања даје на увид проблем сиромаштва као социо-културне реалности која постоји ту поред нас, често ограђена само имагинарним бедемима етничких, класних или религијских гета: улицом, мостом, кварталом, парком.

Историјска перспектива сагледавања сиромаштва, кроз настанак и развој градова, говори нам да сиромаштво није постојало као интегрални део *историјског града*.² Оно је увек било изван његових стварних или утопијских бедема-граница, а често је и само чинило одбрамбени бедем града.

Историјски град је стабилност своје урбанистичке структуре чувао, између осталог, спречавањем продора и трајнијег задржавања сиромашних, који су и у давна времена у граду видели шансу за квалитетнији живот. Утопијско

² О синтагми историјског града видети шире у: Љубинко Пушић, *Град: знаци времена*, Матица српска, Нови Сад, 1991., и Л. Мумфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1988.

визионарство - уграђено у реалну урбану, социјално-просторну структуру историјског града - оптималне (идеалне) популационе и просторне величине подразумевало је социјалне, културне и квантитативне микро-инфилтрације кроз, често, утопијски пројектовану и реално операционализовану *урбану мембрану*, неурбане популације, која је повремено притискала градове.

Међутим, једно од значајнијих питања везаних за ову тему јесте: *како се догодио крај историјског града? "Ма колико изгледало да је реч о тешком питању, одговор је једноставан - настанком индустријског града."*³ Урбана посуда у којој је одливан град прснула је. Утопијска визија преокренута је, замењена новом. Од тог тренутка, историјска кретања друштва и града биће детерминисана новим снагама које *"заступају ширење и продор у свим правцима."*⁴ Тек са експанзијом аморфног псеудоурбаног агломерата, без јасно зацртаних просторних и популационих граница (*границе раста*) сиромаштво постаје структурни елемент урбанизма као начина живота, утемељеног на социо-културном диверзитету. Због тога је истинитије говорити о сиромаштву у савременом *динаполису*⁵ (метрополису и мегалополису), а град као урбану историјску парадигму ваља оставити у свом историјском завичању.

Већ прва савремена научна истраживања метрополитенских области, започета са *чикашком школом* јасно су уочила постојање (културе) сиромаштва. Проучавајући метрополитенске области, пре свега чикаго, као социјалну лабораторију која функционише кроз процесе *селекције, сукцесије, доминације, инвазије и компетенције*, чикашки истраживачи Парк, Барџес, МекКензи, закључили су да ови, типично урбани процеси, диференцирају (*дестилирају*) укупну урбану популациону масу на социјалне категорије које се разликују по *месту становања* (резиденцијалност као последица вертикалне социјалне мобилности и један од најраспрострањенијих облика савременог сегрегационизма), *друштвеном положају* (по количини и дистрибуцији друштвене моћи, угледа и богатства), по *психологији* (па чак и психопатологији као што то наводе Холингсхед и Редлич у делу *"Друштвена класа и ментална болест"*) и *култури* (вредносно-нормативним обрасцима). Први резултати ових истраживања уобличио су се у теоријском оквиру *зоналног* приступа и/или *градиранијске* теорије. Дестилирајући урбану популациону масу на хетерогене социјално-просторне категорије, претходно наведени процеси (силе/снаге) урбаног стварања и растварања, интеграције и сегрегације, детерминисали су следеће социјално-просторне структуре:

1. "лоор" (централна пословна зона)
2. фабричка зона
3. прелазна зона
4. зона радничких кућа
5. резиденцијална зона
6. комјутерска зона

³ Љ. Пушић, *Град: знаци времена*, Матица српска, Нови Сад, 1991., стр. 169.

⁴ Л. Мумфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1988., стр. 414.

⁵ Појам Константина Доксијадиса који се односи на стално растуће, динамично урбано подручје великих просторних и популационих размера.

Структура градских подручја:

1. зоне "подземља", "мала Сицилија", гето, кинеска четврт
2. друга мигрантска зона
3. породичне куће, резиденцијалне виле
4. виле и индивидуално становање

С правом се може рећи да тек са чикашким истраживањима, зоне урбаног сиромаштва америчких градова постају научно-социолошки видљиве. Описи мноштва научника у чијим се истраживањима урбано сиромаштво показало као манифестно су веома слични: сиромашни квартави - зоне греха - су социјални простори "деградације, болести... криминала и порока. У тим кварталовима налазе се собе за издавање, чистилиште изгубљених душа."⁶ Слам као социјално-просторно и културно структурирани оквир урбаног сиромаштва има и низ других, етничких, расних, религијских, лингвистичких карактеристика. Већина сламова тако се диференцира на основу етничке и расне или културне припадности. Међутим, само мали број сламова у савременим метрополисима и мегалополисима испољава способност резистентности *мелтинг пот* процесима, односно, малу способност задржавања традиционалног културног идентитета. У том смислу Л. Вирт истиче да "место и природа посла, расне и етничке карактеристике, друштвени статус и обичаји, навике, укуси... су међу најзначајнијим факторима селекције градског становништва и према којима се оно дели на више или мање отворена насеља."⁷ Такође, М. Херингтон запажа да су сламови "Места која обично воде витални живот заједнице концентрисан око националне културе или религије." Без обзира на опажања ових познатих аутора, последњих неколико деценија сламови концентрисани око националне културе подлежу процесима дезинтеграције, а на њихово место ступа мултикултурални слам. Економске присиле ширег друштвеног окружења и борба за сопствену егзистенцију (или како би то рекао Р. Милс, *паника због статуса у урбаним срединама*⁸) дезинтегрисали су културне заједнице са националним обележјима. "Уосталом", истиче Љ. Пушић, "у трци за класне позиције у вишеетничким урбаним срединама долази до потискивања етничког ради унификације класног."⁹ Следећи једну од теорија сиромаштва, *теорију релативне беде*, могло би се чак тврдити да све док су постојале овакве културно-етничке или религијске заједнице, макар и у форми национално-расног гета, њихови припадници се нису могли окарактерисати као сиромашни јер су носили у себи и међу собом одржавали културне, вредносно-нормативне оријентације и аспирације традиционалних, матичних култура. Етничка заједница, а не шири друштвени и урбани контекст, снабдевала је своје чланове традиционалним вредносно-нормативним обрасцима. Но, сада, на местима некадашњих етничких сламова стоје сламови новог типа. Његови становници су унутрашњи мигранти, обојени, осиромашени белци и бивши фармери. Сви они заједно, онеспособљени за враћање традиционалним културама из којих потичу формирају јединствену,

⁶ Е.В. Барцес, *Развој градова: увод у истраживачки пројекат*, у: С. Вујовић, *Социологија града*, Београд, 1988. стр. 153.

⁷ Л. Вирт, *Урбанизам као начин живота*, у: С. Вујовић, *Социологија града*, Београд, 1988. стр. 168.

⁸ С.В. Mills, *Бели оковратник*, Напријед, Загреб, 1979., стр. 219-232.

⁹ Љ. Пушић, *Град, друштво, простор: социологија града*, Завод за уджбенике и наставна средства, Београд, 1997., стр. 293.

колективну и на нове генерације преносиву *урбану субкултуру*, културу сиромаштва, са малим изгледима или животним шансама да ће нека трећа генерација позитивно изменити наслеђене социјалне положаје. Као један од најбољих примера послужиће и податак да је већ током педесетих година овог века у сламовима америчких градова живело више људи него на фармама - некада чврстим упориштима америчког традиционализма и вредности, "*оруђем и жртвом успона америчког капитализма.*"¹⁰

Поред ових процеса који су ограничени на неке делове града, савремени градови преживљавају једну, по свој прилици, много далекосежнију кризу. Социјално-просторна сценографија модерних градова, заправо, приказује драму распада урбане структуре под динамичним силама популације (демографска експлозија), економије (ширење и премештање), социјалним снагама (стварање нових облика друштвених група, друштвених покрета), политике (политички сукоби, моћ и власти, администрација), техничко-технолошких сила (силе које омогућавају динамику популације, економије и осталих сила). Из аморфног урбаног агломерата ширег метрополитенског подручја издваја се тип псеудоурбане структуре на бази нових поларизација - просторних и социјалних. Овај просец за собом оставља, са једне стране пустош у централним деловима града, док са друге стране убрзава стварање псеудоурбаног ткива субурбија.

Интензивни процеси социо-културне и просторне диференцијације и просторне сегрегације на урбану и псеудоурбану допринели су преливању сиромаштва преко њихове зоналне границе утврђене истраживањима из тридесетих година. Може се чак предпоставити да у мери у којој се шири процес субурбанизације, у тој мери се шири сиромаштво у старом, централном урбаном подручју.

Измењена социо-економска и просторна сценографија данашњих градова (углавном америчких) већином је последица неколико доминантних фактора:

1. перманентног опадања броја становника у старом урбаном језгру;
2. смањење броја белаца и повећање броја нових сиромашних миграната;
3. повлачење средње класе и добростојећих слојева радничке класе у субурбане области.

Ова популациона и социјално-просторна преструктурирања за собом повлаче следеће значајне последице:

1. нагло опадање финансијске моћи градова;
2. парализовање јавних служби и институција;
3. опадање броја јавних школа и њиховог квалитета;
4. неодржавање и пропадање инфраструктуре;
5. трансфер трговине и производње у субурбане области;
6. демографска експлозија старих и радно неспособних људи.

Тако, на пример и статистички подаци из периода 1970-1975 показују да је број белих становника Њујорка смањен на 600.000; Бронкс је у то време имао

¹⁰ *Ibid.*, стр. 31.

више обојених него белих становника, први пут у својој историји. Упоредна статистика структуре становништва показивала је следеће:

1970		1976
78%	белци	62%
13%	црнци	22%
8%	Порториканци	12%
1%	Азијати	4%

У исто време, 1975. године Филадельфија је изгубила 25 хиљада полуквалификованих и квалификованих радника због трансфера индустрије у околине субурбаних подручја. Од 1950-1970 Питсбург (некадашња парадигма америчког индустријског града) је изгубио 157 хиљада становника (већином квалификоване радне снаге), Филадельфија 122 хиљаде, Бафало 70 хиљада, Њу Џерси 20 хиљада. Ситуација са урбаним белим оковратницима (нижа средња класа) није много другачија. Тако се број градских службеника Њујорка током 1975/6 смањио за 19%, а сваке године (почев од 1970) у Њујорку буде напуштено око 21 хиљада станова, док је незванично та цифра много већа.

Неизбежна питања која се намећу свима онима који на било који начин истражују град, урбанистима, социолозима, демографима, психолозима, јесу: *где одлази толика популација и ко остаје у градовима, или боље речено, коме су градови са овако измењеном популационом, социјалном и економском структуром препуштени?* Одговори на ова питања већ су имплицитно назначени. Осунчани и озелењени субурбани предели око великих метрополитенских области претварају се у *"експериментално подручје за развој новог типа отвореног планирања и за нову поделу урбаних функција."*¹¹ Повлачећи се пред градском буком, загађеним урбаним еко-системом, високом стопом криминалитета, неквалитетним јавним школама и осталим јавним службама, добростојећој радничкој класи, а пре свега средњим слојевима указала се прилика за миран, зеленилом окружен живот. Указала се прилика за заснивање квалитетнијих суседских односа, за квалитетније школовање деце и проналажење безбедних места за њихово одрастање. Али, типско становање становање највишег степена у историји урбанизма створило је нову врсту урбане заједнице која је по Мамфорду права *карикатура* историјског града. То мноштво *"једнаких кућа... поређане у крутом реду, на једнаким удаљеностима, на једнаким путевима... насељених људима истог сталежа, истих прихода, који гледају исте телевизијске програме, једу исту унапред спремљену храну..."*¹² калуп је латентног урбанистичког тоталитиризма. Остављајући празне и осиромашене градове, након што су их добро потрошили, уместо да помажу јавне службе, нове елите улажу новац у своје затворене енклаве. Са друге стране, они који остају у граду су: космополити, нежење и често особе без деце, етнички сељаци,

¹¹ Л. Мумфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1988., стр. 493.

¹² *Idid.*, стр. 492.

обесправљени, затечени и они који на вертикалној социјалној лествици падају на ниже.

Иако је досадашње излагање о урбаном сиромаштву углавном било ограничено на савремене америчке градове, пажња се мора скренути на чињеницу да је процес урбанизације глобални цивилизацијски феномен неједнаких размера и интензитета. Може се рећи да као што, грубо говорећи, постоје два света, један богати и други сиромашни, тако постоје и две урбанизације, урбанизација развијених и сиромашних, неразвијених земаља. И у једном и у другом случају процес урбанизације за собом као нуспродукт ствара сиромаштво. Једина је разлика у интензитету и обиму урбанизације и осиромашења. Наравно, поред димензије глобализације, процес урбанизације има и своју историјску димензију. Он постоји и делује већ више од шест хиљада година са појавом првих градова око *плодног полумесеца*. Али тек од индустријске револуције урбанизација је производила динаполисе, и удружена са њом динаметрополисе и конурбације. Кингли Дејвис у том смислу износи следеће податке: око 1600. године урбану популацију Европе сачињавало је 1,6% од укупног броја становништва; 1700. године 1,9%; 1800. године 2%. На основу ових показатеља закључује се да је Европа тог периода још увек аграрно подручје. Али, 1960. године трећина светске популације била је урбана, са алармантно великим учешћем популације из земаља трећег света. Један од могућих закључака и/или реалних пројекција јесте да ће се пораст урбаног становништва наставити у земљама у развоју пре свега на прелазу векова и када ће аграрна подручја изгубити апсорбентну моћ за све веће локално становништво. То ће се пре свега одразити на пораст радне снаге и млађе популације у градовима, те ће бити неопходно пронаћи око милијарду нових радних места у (неразвијеној) индустрији или терцијарном сектору услуга, како би се ефикасно апсорбовао прираст градског становништва. Уколико се оствари индустријски раст на нивоу од само 4%, у јужној Азији број незапослених у 2000. години повећаће се на око 100 милиона, а реално је претпоставити да ће на крају прве четвртине наредног века тај број нарасти на пола милијарде!¹³

Иако је процес урбанизације глобални, заједнички именован и за развијене и за неразвијене земље, реална урбанизација показује знатна одступања. Друштва северно од (географске, политичке, економске, социјалне) линије разграничења већ испољавају зрелост урбанизације; релативни склад између прираста становништва; релативно стабилан однос између руралног и урбаног становништва. Једном речју, то су друштва посттранзицијског периода. Са друге стране, урбанизација у сиромашним земљама више је последица неконтролисаног пораста популације и смањења могућности у руралним обласима. Док урбанизација развијених земаља све више испољава карактер субурбанизације (САД и неке европске земље), урбанизација у сиромашним земљама испољава карактер субстандардне урбанизације - производећи енормно сиромашне делове градова, па чак и читаве градске области (Калкута). Добро су познате сиромашне четврти индијских градова (*баст*), бразилских (*фавеле*), мексичких (*colonias proleteras*). Урбанизација у земљама у развоју више

¹³ О популационим и привредно-економским пројекцијама видети шире у извештајима *Римског клуба: Границе раста* (група аутора) и *Човечанство на раскршћу* (Месаровић и Пестел).

представља последицу разарања традиционалних села, ловишта и обрадиве земље, него стварни квалитативни помак са руралног на урбано.

Милиони миграната, на свом путу ка граду, бежећи од глади, свакодневно притиска урбане центре неразвијених земаља. Доскорашњи ловци, сточари, ратари, претварају се у градску сиротињу, у масу незапослених, полуурбанизованих номада. У неким регионима интензивна механизација пољопривреде уместо да нахрани, а ствара гладне. Пораст сиромашног урбаног становништва неразвијених земаља ухватио је замах у експоненцијални раст. Становништво градских центара Азије, Африке и Латинске Америке расте од 5 до 8% годишње, готово без обзира на степен урбанизације. Уз стопу раста од 5%, становништво се удвостручује сваких 15 година, уз стопу од 8% сваких 9 година, а учетворостручује сваких 18 година. Следећи ове податке, предвиђа се да ће урбано становништво Латинске Америке удвостручавати сваких 14 година; раст урбаних миграната на Филипинима је 12% годишње; Калкута већ сада има близу 60 милиона становника. Може се закључити да урбанизација за сиромашне земље не значи друго, него даље сиромаштво, те су сви изгледи да ћемо у нови миленијум ући са великом већином човечанства која ће живети у сламовима и дивљим насељима.

ВУК ЂУРОВИЋ, дипл.инг.арх.
ЦЕП Београд

Хтео сам да кроз ову вашу тему "Како даље" да покушам да се конкретно вежем за ову нашу причу урбанизма, урбанистичке проблематике, урбанистичке процедуре и да сагледам ситуацију где смо сад и како и на који начин ми даље можемо да делујемо у неком контексту и ситуацији у каквој се сада налазимо, мислим на контекст друштвени, значи на шири неки контекст у којем сви живимо.

Када тренутно кажемо урбанизам, у ситуацији сада, под њим подразумевамо две ствари које су потпуно одвојене, значи једну урбанистичку праксу. Шта је урбанистичка пракса? Оно што се дешава на терену, оно што се гради и што је оно за шта смо ми учили школе и што замишљамо у својим главама, јер тако да се нешто гради и то је једна прича једна од колона, а друга колона је планирање и процедуре, да тако кажем, значи то је оно што се налази на папирима у оквиру урбанистичких планова, у оквира неких замишљених процедура где би требало простор да се развија и да се у простору делује.

Те две приче су потпуно одвојене. Оне немају никаквог међусобног контакта, нити додир и њихове карактеристике су следеће: у *овој првој*, значи изградња и пракса, стручњаци и струка су врло мало укључени, сем архитеката који за неке ситне новце нешто испројектују и онако како тај инвеститор њима захтева. У *овој другој причи*, стручњаци је подржавају. Ми смо сви овде заинтересовани за ову другу колону и сматрамо да је то права ствар и у својим главама, чује се и из ових прича овде замишљамо да би треба на неки начин да будемо креатори тог простора.

Инвеститори делују активно, значи у овој првој причи, инвеститори су искључиви по свему, ако им затребају неки папери, или нешто процедурално да одраде крају, итд. долазе до Општина, до организација у крајњој линији праве стручњаке они који се баве овим простором, итд. их заобилазе. Ова прва прича је основа за корупцију, значи ви градите или негде потплаћујете да вас не дирају разне инспекције и завршавате ваш посао, то вам је једноставније него да се бавите овим процедурама у којима на неки начин град профитира, пуни се каса за неке опште потребе и задовољавање општих јавних интереса. Ова прва колона значи деструктивно делује на слику града, а ова друга залаже се за уређени град, прва колона је брза и ефикасна, значи ту је све јасно и једноставно, човек свој посао свој проблем може да заврши врло брзо на тај начин, а друга колона је спора и компликована, очигледно зато се заобилази, зато што је спора и компликована. На крају, објекти који су овако изграђени остају као артефакти, значи нешто што је стечено стање и што је нека, на крају крајева, стечена вредност, а планови остају као фикција, папир ништа не кошта, а размшљања нарочито сада нема неку специјалну вредност и касније се прилагођавају тј. обавља се процес легализације. Значи неки планови, нека струка итд. прилагођава се неком конкретном стању, који је настао као потпуни шок, без икаквог усмеравања, организације, итд. Врши се процес тзв. легализације, што ми зовемо законске нелегализације, која практично не постоји, она се ради кроз планирање, да би извршили легализацију нечега, ви морате да

направите урбанистичке планове, легализације неких одређених насеља ове Калуђерице о којем је Вуковић говорио или неких других.

Мислим да је битна ствар коју морамо да урадимо да ове две колоне спојимо. Значи нама није задатак да се на овим скуповима бавимо једном ствари а да пракса иде другим путем. Значи да пробамо те две ствари да спојимо у једну ствар и да једна на другу делују. Мислим да је битна ствар да се организује такав систем урбанизма који сам назвао ниско - буџетни, значи предлаже се ниско буџетни урбанизам, те јефтине и брзи планови.

Урбанизам или планирање, су јефтине и брзи планови на подлогама које имамо и подацима којима располажемо, јер како каже један закључак наших колега из Републике Српске из њиховог Завода: "Не сме ни једна акција или инвестиција да стоји због папира". Код њих је тако поготову после рата, неко време. Значи да би ове две колоне спојили ми морамо са папирима и нашим размишљањем, каква год да су. Не могу да буду ни тако солидна ни тако аналитична, тако озбиљна, а ја лично мислим да су боља било каква размишљања било какав план, било какав цртеж, скица, стручњак, да се укључе у нешто, него никакав стручњак и никакво размишљање.

Овде у целој причи поменуо бих и Закон. Мислим да је наш Закон овај који сада имамо, један можда од првих покушаја да се озбиљно, стручно, аналитично, цела наша проблематика сагледа, са целим системом законских и под законских аката, али бојим се да је мало непримерено времену баш из ових разлога, о којима сам сада причао, јер он подразумева један "озбиљан приступ" целој ствари, а ми се не налазимо у времену које то дозвољава.

Као урбанисти, мислим да је то исто битно напоменути, не можемо променити свет, не можемо променити друштво, не можемо о Космосу и о тим ствари о којима је говорено, тек не можемо, значи о законима природе итд., али ми можемо да делујемо као струка коју бих упоредио са лекарима. Лекар нуди пацијенту одређену услугу, одређену помоћ, пацијент уопште не мора да прихвати ту помоћ, пацијент може да прихвати помоћ од неког другог лекара, трећег који предлаже друге методе, али све су то на неки начин неки стручни покушаји да се иде ка животу које требамо на неки начин да помажемо, да усмеравамо, да дајемо неку подршку, неки супорт, који стручно можемо да одрадимо.

Какав се урбанизам предлаже, за разлику од развојног урбанизма који можда би могао да буде ова колона значи оно што смо до сада радили и имали праксу, учили итд., ја сам га слободно назвао "свакодневни урбанизам". Термин нисам сам ни измислио, него сам једном приликом чуо од једног нашег колеге који каже "они тамо раде", покушавајући да мало деградира оно што се ради, каже "они тако раде неки свакодневни урбанизам, ми радимо праве ствари, а они раде свакодневни урбанизам", мало сам се размислио шта је то свакодневни урбанизам, схватио сам да то није уопште негативно, то је права ствар за ово време и једино на такав начин ту можемо озбиљно да делујемо у простору. Значи свакодневни урбанизам, који се стручно прати. Значи ми стручно пратимо оно што се дешава овде, то је опет један цитат значи "корито за реку живота која тече", ми покушавамо да неким радовима на том кориту реке живота који тече који ми не можемо нити да креирамо, нити да озбиљно усмеравамо, покушавамо да га скренемо на одређену страну, за коју мислимо стручно да би била одговарајућа у односу на ону нашу струку коју смо учили, на коју знамо заштита јавног интереса то је тема свих о којима стално разговарамо.

Сада опет имамо ове две колоне, која би била неко поређење неког развојног урбанизма разбојног приступа и свакодневног урбанизма. У развојном урбанизму простор који се сада планира је ругло, а предлаже се да буде елитан. Значи то је нека циган-мала, а ми предлажемо да се то све руши и праве се вишеспратнице. Свакодневни урбанизам би се залагао да се простор користи и даље, да се уређује, прво се уређује прво се уводе нове форме и структуре у развојном приступу, а онда нови садржаји у свакодневном урбанизму, значи уводе се активности које ће подстицати тај процес да доведе до потребе за новим формама - социјални преокрет у развојном принципу, социјални реализам.

Шта значи социјални преокрет? Сматра се да то све што је у социјалном смислу ту се дешава треба склонити, довести ново, нове људе, нове активности ново све, а овде је социјални реализам да се уз помоћ оних људи који су ту уз њихову вољу и организовање активности којима треба да се делују треба поступно да се социјално мења цела структура.

Архитекти подржавају овај приступ развојне заштите. Ми смо учили сви по систему и на систему архитеката пројектаната, тако ми пројектујемо живот, ми пројектујемо будућност, зграде, све пројектујемо, ми све знамо да пројектујемо, а свакодневни урбанизам архитекти не види своју улогу. Значи прави архитекти пројектанти немају ту да пројектују ништа нарочито. Инстант реализован простор у развојном принципу значи да се простор рашчишћава, реализује се у одређеном кратком периоду и добијамо то што добијамо - простор настаје у процесу, у свакодневном урбанизму. Предвиђа се коначна слика која се никада не реализује, значи нека коначна слика простора, а овде завршетак простора се никада не предвиђа, процес је бесконачан, тако као што је живот на неки начин бесконачан, у овом континуитету генерације града на неки начин и простора ово прво је тотал дизајн, можемо да кажемо, а ово друго је витални неред.

Шта је на крају подвучено из неког нашег искуства радећи на овим пословима? Прво је Еурополис, значи како Београд да реши простор уз своје обале, значи била је идеја Еурополиса да све то што се тамо дешава не ваља, ми хоћемо, конкурске, белосветске, овакве, онакве, а свакодневни принцип је бицикличка стаза поред Саве. Значи активирати онај простор, који сада постоји, урађена је само једна стаза која је то повезала. Обезбеђена је могућност да се приђе Сави, да се повежу људи рибари, докери, неznam ни ја ко све тамо, тако је формирано једно шеталиште и бицикличка стаза. Људи који су из града, изашли су на неки начин на реку и видећемо шта ће у следећем кораку у целој причи да се дешава. Чињеница је да делујемо, да живимо са инвеститорима са каквим живимо да у друштвеним околностима и у контексту каквим живимо и да у таквој ситуацији ми морамо да дамо од себе највише што можемо. Не треба се дистанцирати у целој ситуацији, што је, чини ми се пракса код нас, па се дешава ова прва ствар да се паралелно дешавају ова два тока, него да покушамо та два тока да спојимо и да делују максимално на добробит, односно на општу добробит неког простора за који се залажу.

Мр МИОДРАГ ФЕРЕНЧАК, дипл.инг.арх,
помоћник министра грађевина РС

Ја на жалост немам никакав рад са овако лепом темом. Имам неколико забелешки које ћу са вашим допуштењем кратко импровизовати, али можда ћу вероватно као и неке друге колеге искористити шансу да у врло кратком времену то уобличим у нешто што би можда заслуживало пажњу.

Дозволите ми ове речи сам поновио зато што сам сматрао да ће бити корисно да дисциплиновано ово схватим као једну анкету, иако су речи које су унутра и проблеми иницирани колосални. Да покушамо да и те колосалне теме дисциплиновано одговоримо, то сам покушао. Видећемо да ли сам било шта у томе успео.

Желим да се дотакнем, пре свега двеју полуреплика. Прва је према Марину, где налазим ову занимљивост, увек су стври компликованије него што заправо у излагању треба да се појаве. Занимљива је његова теза са којом се ми сви апсолутно слажемо, да треба Закон да се прави према пракси а не обрнуто и тачно је да овај Закон није у свему направљен према пракси, него обрнуто. Али зашто обрнуто? Ово је можда важно за нас овде присутне. Која је то моћна друштвена снага, урбанизам, урбанисти и тај урбанистички покрет који овде на овим просторима тече и просто утиче на свакодневни живот. Врло је скромно да урбаниста укупно има између 850 и 900, по најтолерантнијим могућим критеријумима. Дакле, то је врло мршав слој популације, чија делатност и живот па и најгласније викање и брбљање је заправо ипак једна сасвим маргинална ствар, толико маргинална да је питање, да је права срећа да они имају и неки Закон и уопште неке институције, то је права срећа. Мене у ноћним морама увек прогони то шта ако се ја сутра пробудим, не да ја више нисам помоћник Министра, него да нема урбанизма, нема једноставно нема тога. Ми узимамо то као нешто што се само по себи разуме урбанистички завод, јавно предузеће, сектор за урбанизам, ја урбаниста ти урбаниста, итд. Гњавимо архитекте, они нас па бирократе, тога има укупно 850 врло танких људи. Према њиховој пракси правити закон није посебно рађено. Сврха закона је обрнута, треба подржати на неки начин ту виртуелну животну сцену коју ми зовемо урбанизам, треба је појачати, треба у најмању руку људима повикати: То постоји! То је важно, то има утицаја на ваш живот, то ће имати још већег утицаја итд. Значи то је прва страна медаље, друга страна медаље је ова: постоји један Закон који је прављен према захтеву праксе и који је кодификација праксе у нашој области. То је Закон о легализацији. Он се нама ни најмање није свидео, а управо се заправо ради о томе. Он те критеријуме може да издржи, дакле има појаву онакву каква она јесте, којом је прилагодио своје одредбе и неке ствари није ефективно решио, па се зато нешто и не покреће, он би то легализовао у неколико потеза, а ми би били несрећни. Зато кажем ствар није тако једноставна да би се њоме баш једноставно управљало, међутим елементи тога заиста постоје и Маринова теза је са тог становишта потпуно исправна да ми тога будемо стално свесни и да се стално на то оштримо. Код Вукове тезе би рекао ово са свима са беспрекорно слажем само бих овом двојству развојни урбанизам и свакодневни урбанизам додао још једну нежељену а неопходну димензију а то је рестриктивни

урбанизам. Није тачно да урбанизам треба да се понаша искључиво тако да ни једна акција не сме да стоји због папира, на мој сто долазе у 90% случајева акције које уопште не би смеле ни на који начин да се пусте у промет, а камоли да не сме да стоје због папира, напротив мој је задатак да будем имагинативан да урадим све што год могу макар мало да прикочим због папира, јер су то акције које су апсолутно деструктивне и то види свако чим их на сто добије, поменућу изградњу дворишног магистрата у Земуну, поменућу изградњу на пешачкој улици у Земуну, поменућу и изградњу новог великог ресторана на Кеју, зато што ми то по надлежности долази на сто, јер је то заштићена целина и ја сам надлежан да се са тим стврима изађем некако на крај. Дакле толико по надлежности, а не по политичкој димензији, мада можемо и тако ако треба, али није циљ овога да у ту димензију улазимо. Постоји дакле и трећа димензија - рестриктивна, свиђало се то вама или не, али нису се акције које су инициране заслужиле да буду реализоване и задатак урбанизма и урбаниста и да то што пре што отвореније и што јасније каже то је један од три његова посла, дакле ја мислим да ово није дилема или - или, него да постоји један и други и трећи и проблем, јер ако смо ми занемарили ову грану свакодневног урбанизма јер она је вероватно стабло, а ове две су некакве слабије развијене гране, у том смислу мислим да смо ми урбанисти потенцијални урбанисти и да је урбанизам потенцијални урбанизам он је некаква кртица да тако кажем у социјалној структури која треба да се одржава и треба да живи, јер у једном тренутку она ће неком требати и тада се он не може створити за 24 сата. Он мора да има развијене институције, технике, методе, људе да би могао на тај захтев за договори.

Сада прелазим на анкету, сасвим кратко ћу се осврнути на њу.

Куда са цивилизацијом, што каже Вучко? Откуд ја знам, али ако ме питате мислим да је проблем врло познат, поједноставио бих га себи тако што бих рекао да је у овом тренутку највидљивија његова једна разумна криза у којој су технолошке и етичке способности конкретног друштва неравномерно развијене. Врло моћна технологија, врло закржљала етика једног истог друштва, једне исте цивилизације производи резултате који постају опасни по живот. Метод покушаја и погрешке, тај најважнији револуционарни метод, више неће моћи да делује. Покушај да, погрешка не. У чему је ту проблем? Проблем је да се на неком организованом нивоу назовите га од Римског клуба па на даље, зовите га данас нови светски поредак или како год хоћете, али постоје очигледно жеље да се погрешке елиминишу и да се некаква контрола над глобалним системом успостави, али са њом има бар један проблем. Тај проблем је да се претпоставило да било која ефикасна средства могу да послуже етички пожељном циљу, што наравно није тачно. Само етички исправна средства могу да послуже етички коректном циљу. То је чини ми се проблем са цивилизацијом. Цивилизација ће морати да се врати ипак етичкој димензији и да је лагано снажи да не пропагира толико нпр. економску димензију ствари, да не пропагира толико технолошку димензију ствари, све су оне неопходне, али без коректне етичке димензије цивилизација неће стићи никуда даље. Дакле то је прва ствар, а какве и има ли то са нама неке директне везе? Има много везе сваки наш конкретан поступак, увек може да се мери кроз тај критеријум па прелазим на следеће питање.

Куда даље са градом? Уводна реченица наравно мора да гласи да тај развој технологије о којем смо говорили посебно агротехнологије је омогућио да

степен урбанизације буде готово стопостотан. Дакле могућност стопостотне урбанизације данас је стварност. Када постоји та могућност, не треба уопште губити из вида да је наше друштво и наша цивилизација испуњена тим снагама у којој урбане англомерације делују гравитационо врло снажно на становнике. Дакле, постоји једна елементарна значајна гравитациона сила урбаних англомерација која наставља процес урбанизације, иако за њега нема на изглед никаквог посебног разлога, али постоји стопостотна могућност. У нашим теоријским разматрањима уобичајено се поставља питање хоће ли то тако заиста ићи даље до стопостотне урбанизације или неће. Томе се супротставља могућност поновне дисперзије популације, захваљујући новим средствима комуникације новим комуникационим технологијама. Моје уверење је да стопостотна урбанизација није вероватна, да ће нови трендови олабавити и дозволити задржавање из чисто да тако кажем специфичних разлога 10 или чак и више процената популације ван урбаних центара, али да је природа људског друштва такав да тежи свом социјалном организовању у англомерацијама које су врло блиске градовима. Ја видим град ипак као потпуну судбину ове специфичне и биолошке друштвене врсте. Не видим да ћему се било шта супротстављати у будућности. Град је онај облик и она форма, за коју су урбанисти измишљени и школовани и посао им је да га обликују и граде. Поставља се питање шта су старе теме у том граду, које траже своја оживљавања? По мом мишљењу опет то неће бити тзв. економска рационалност, иако је рента врло битан и моћни механизам устројавања и покретања било чега. Права урбанистичка тема, ће ипак бити, да тако кажем, етичке и естетичке природе, јер је то оно где се тражи некакво решење за проблем економије, да се уређује на свој начин врло лако и самостално. Дакле, чини ми се да је ту такође та еколошка, етичка, естетичка рационалност, онај задатак који је одувек био задатак архитектуре и урбанизма, али је мало потиснут данас. Урбанисти су то увек желели и они су увек сматрали да је то нешто што је циљ и подлога њихове професије, али мислим да су имали једно време доста погрешну оријентацију, а то је да су једним оком гледали на власт и чинило им се да када би могли да преузму контролу над догађајима и онда би се ове ствари одиграле како и треба. Моје мишљење је да то није био благотворан смер, додуше ја бих требало то да кажем тек у следећем поглављу када прелазимо на све. У сваком случају тај смер еколошке, етичке и естетске рационалности је будућност будућег града. Ту има за урбанисту огромно много посла, а ми треба ипак за њега да се одлучимо, јер нисам сигуран да смо се ми баш одлучили. Сада га ми нигде невидимо. Ја га углавном врло мало видим. У богатим метрополама видим пуно бахате разметљивости, у сиротињским метрополама видим пуно варварске грамзивости за освајање јавног простора, а нешто треће је оно што треба да се спрема.

Овим сам ја отприлике проширио другу тему и не бих више ишао на то куда даље са струком из овога је доста јасно да сам мислио да кажем куда даље са струком у сваком случају значи један прилични професионализам са високим знањем и са високим стандардима доброг и лепог. Овде истичемо, заборављене речи "лепо" и "добро" су нужно становиште урбанистичке струке. У наредним деценијама, не мислим да су то речи профит и да су то речи тржиште, све се то моћно решава и без нас наш посао су добро и лепо. Значи то је то.

Куда са АУПОМ, што се АУПЕ тиче ја мислим да је АУПА једно од организационих средстава да урбанисти, архитекти, интелектуалци и грађани

једне мале космичке енклаве која се сада зове Панчево, некада се звала Панчова, дакле да они међусобно комуницирају уз ове поступке лепог и доброг у њиховом граду, како би у томе напредовали и како би у томе нешто остварили.

То је све куда треба даље да иде АУПА, она дакле не мора да иде никуда даље од овога што већ и јесте, она треба само то да одржи и треба томе колико и до сада да се посвети, јер већи и часнији задатак од тога тешко може рационално да се смисли.

ВЕСНА ПОПОВИЋ, дипл.инг.арх.
Урбанизам Нови Сад

Драги моји пријатељи и уважене колеге, као што видите бављењем овим актуелним питањима наша АУПА је увелико превазишла локалне границе и размере и као таква постала је значајна за еснаф у целини. Отворена за све који могу да дају неки допринос и квалитет нашој професији, она нам пружа могућност и ја посебно видим квалитет у томе, што пружа могућност да се размене искуства, да се осветле урбанистички проблеми и из различитих углова и из различитих професија и да на крају крајева дођемо до нечега што је за све нас корисно.

Сада ћу себи дати слободу да уз све ове супер квалификације које овако истичемо у суперлативу, додам још једну која је можда лична, али наравно ја се надам да нећете замерити, јер посебно се односи на ову АУПУ, на ову тему, а то је што ја сматрам да је квалитет више ове АУПЕ управо то што је, бар кажем код мене изазвало бурне емоције, ја сам те емоције преточила у неко своје саопштење које сам назвала "Где смо стигли". Ја наравно немам намеру да вас сада са тим замарам саопштење је објављено кога интересује прочитаће нећу да препричавам нити мислим да би инспирација могла да се преприча, али кажем ко жели моћи ће да је прочита.

Тема је наравно била веома инспиративна за мене, међутим, морам да кажем стекла сам утисак да моје колеге моји претходници некако ипак називу неки одговор на ово питање, а ја морам да кажем да ја одговор на ово питање немам, да сам апсолутно без одговора и да се дивим онима који га макар и називу. Једино што се бојим да тај одговор и то називање одговора не буде нека визионарска фарса и да једног дана останемо без правог одговора.

Инспирирана овом темом написала сам кажем текст који се зове "Где смо стигли", аналогно начину или методу планирања, јер да би ми и покушали да усмеримо нека наша размишљања у ком правцу сада треба ићи даље са градом, са цивилизацијом са струком. То ипак мислим да треба да направимо један пресек да валоризујемо стање, да видимо да се осврнемо око себе и видимо шта је то, где смо ми сада, у каквим околностима ми то сада радимо. Пошто је колега Ференчек говорио појединачно о томе куда даље са цивилизацијом, куда са струком, куда са градом, ја морам да кажем да ја то некако видим као једну јединствену целину. Једноставно мислим да прво планирање, ако планирање схватимо као један цивилизацијски чин, онда је и цивилизација и град и струка заправо један јединствени сегмент - један недељиви сегмент перспективе савременог друштва, ја га таквог видим и мислим да када разговарам о томе куда даље, ако би имали одговор онда би под тај одговор требало да се подвуку сви ти сегменти.

Дакле ја ћу вам у само неколико реченица изнети неке опаске које могу да буду, рецимо резиме онога што сам написала у врло кратким цртама без неког посебног образложења, јер стварно ценим и време и то што сте већ вероватно уморни.

Прво моје питање је, можемо ли уопште дати одговор на питање куда даље? Од нас се тражи одговор у околностима када је струка више него икада изложена политичким и ситносопственичким интересима, када су закони неусаглашени, када су својински односи на грађевинским земљиштима такође

недоследни по хијерархији, када је питање денационализације отворено, када се планови усвајају по механизму страначких и гласачких машина који су по правилу обојени интересима група или појединаца, када је институт контроле у простору спровођења планова неефикасан без могућности примене било каквих репресивних мера, дакле ја се надам да делите мишљење са мном да су околности под којима радимо данас такве, ако је то тако онда се ја питам имајући све то у виду да ли уопште у оваквим условима постоји, односно да ли су то у ствари услови за развој цивилизацијског друштва, за планирање градова трећег миленијума и може ли се у таквим условима заиста наћи одговор на питање куда даље или су то услови за урбанистички, друштвени, а ја бих рекла и ментални хаос. Даље сам се питала, а када треба у ствари поставити ово питање? Размишљајући дошла сам до следећег: онда када будемо знали у ком окружењу ћемо планирати, у каквим околностима ће се развијати наши градови који ће ниво цивилизације до ког нивоа цивилизације ћемо стићи у свим сегментима друштва, у ком правцу ће ићи системске промене и хоће ли нам се уопште стварити услови за упућивање у савремене Европске токове, шта ће бити подршка будућим градитељима, тек кад будемо то знали, по мом мишљењу, чини ми се да можемо да разговарамо озбиљно и о давању одговора на постављено питање. Мени се чини да постављање оваквог питања у овим околностима како их ја доживљавам нека су они субјективни, како их ја доживљавам, једноставно ми је као када имате једну пренапрегнуту машину и имате један вентил и хоћете тај вентил да испустите и једноставно олакшате тој машини, да та машина не експлодира. Можда је мало сликовито и непримерено, али га ја једноставно тако доживљавам.

Где видимо улогу нас у овом тренутку и шта мислимо да ми ту можемо да допринесемо? Чини ми се да паралелно са стварањем услова за савремене урбанистичке токове ми морамо да се припремамо за две важне ствари. Прво, за ослобађање од професионалне блокаде, а друго, за ослобађање од менталне блокаде. Кад кажем професионална блокада, тада мислим пре свега на коришћење свих сада могућих механизма да се успоставе неки међународни професионални односи или да се створе бар претпоставке да сутра, када то заиста буде могло, а мораће да буде једног дана, да за то будемо спремни. Када је у питању ментална блокада, мислим да треба радити на ослобађању од те менталне блокаде, да би се много брже од оних који о томе одлучују препознала неминовност тих промена, затим праћење тих савремених цивилизацијских токова у развоју града, на крају крајева ми морамо бити спремни за њихову апликацију у нашим плановима. Морамо се много опрезније условљавати рестриктивност плану него што је до сада. Дакле, мислим да свако у својој средини, а можда и ми на крају крајева, имамо ситуације када смо оптерећени неком прошлoшћу и једноставно блокирани везани, да нисмо у стању да понудимо неки развојни концепт. Мислим на такву врсту менталне блокаде, које се једноставно треба ослободити.

Надам се да ћемо ми ускоро доћи у ситуацију да компетентно и стручно дамо одговор на ово, данас постављено питање, а до тада ја бих завршила са реченицом са којом са завршила мој текст и моје саопштење, а то је: "Ако вас неко пита где смо стигли? Стигли смо нигде! А ако вас неко пита куда даље? Нека вам то кажу они који су нас доведе довели!"

Проф. др МИОДРАГ РАЛЕВИЋ,
Архитектонски факултет Београд
(председник Удружења урбаниста Србије)

Ја ћу покушати да будем кратак и из три дела бих ствари испричао. Мало су ме колеге инспирисале, ове које сам чуо, на жалост нисам све чуо, па ћу на том принципу да констатујем, мислим да је ово тренутак када ми требамо да будемо свесни да се ми срећемо и да постајемо свесни наше стварности. Нека ми колеге урбанисти не замере, поготово искусни, мислим да смо до скоро нашу стварност одвајали од оне стварне стварности. Уважени колега, који је мислим да говорио и мислим да је користио реч "кул", према томе, овако вероватно је човек који цени ту традиционалну појаву, не само код нас него и шире, рекао је да он не зна одговор. Извињавам се не цитирам Вас, а мислим да је сазнање да нешто не знате већ врхунско знање, које сте стекли и то вам даје за право да се даље крене.

Друга димензија, колега Вук Ђуровић је нама приказао ову матрицу која ми се изузетно свиђа, али ми још увек те ствари делимо, ми одвајамо леву и десну страну. Ко је нама из урбанизма искључио праксу? Ми, говорим! Ми, јер нисам имао толико прилике да то осетим, јер пракса је била део и ја ћу рећи на оно што је он рекао нискобуџетни урбанизам, ја не верујем у ту појаву. Вероватно је то платни урбанизам, а верујем да треба да радимо на исплативом урбанизму. Да једног дана можемо да будемо толико богати, колико је богат град, а да се наша вредност се цени према цени онако колико град условно речено кошта и оно што доноси и то је, ја верујем, време о којем је колега Марин можда хтео да нам наговести једну причу, коју маркетинг тражи, а тражи да ми сасвим нормално функционишемо по том принципу времена, да ми очекујемо добит за град, да имамо добит претпостављам за нашу струку. То је овако била прича вероватно није реплика, него више ме је подстакло, а колегиница Весна је започела једну стварну тему, ми не треба да дајемо одговоре, ми требамо посебно да постављамо нова питања, јер ово време које долази је време питања.

Кратко ћу као анегдоту да испричам ово што се данас десило, не да бих истакао то што се десило данас за ову групу студената коју сам ја довео. Нашли смо се у једној веома специфичној ситуацији. Нестало је струје док смо били у Беовозу и тог тренутка, пошто имам прилике да стално комуницирам са младом генерацијом, то није био никакав проблем. Одмах се тражило решење, одмах се нудило решење. Нормално, колегиница Милица Јакшић је то као и ја прихватила и ми смо кренули по решење, које је било мало дуже путовање, па смо сазнали на пример, да би дошли до Панчева морате да идете до Београда пешке 5 км, комбијем 5 км и аутобусом онај остали део пута и да се вратимо таксијем. Док је једна група лепо нашла решење, они остали су сачекали да дође струја и дошли су брже од нас. Значи, није било никаквих проблема. Верујте да долазе генерације које уопште немају оптерећења да се питају куда даље, постоје различити путеви и они их користе.

Сад ћу кратко, везано за моју причу. Исто немам текст, али када са прочитао питање куда даље, хтео сам да поставим питање: "Да ли уопште ићи даље?" Заговорник сам, не замерите ми, тезе да ипак треба живети у онаквој стварности каква јесте. Мислим да је говорила колегиница Весна да треба вршити деблокаду менталну и претпостављам за нас најважнију деблокаду наше

струке као неке посебне, ако смем да кажем чак појаве у простору, верујте да сам сигуран да ми постојимо само до оног тренутка, што је рекао и колега Ференчак, до оног тренутка док смо неке потребни. Оног тренутка кад помислимо да смо ми ван њих или изнад њих, бићемо ван свега и нестаћемо као струка. Значи ми морамо да будемо део те приче. Ја сам у ствари поставио питање уместо куда даље и да ли даље, поставио сам себи питање, па ћу кратко да вам интерпретирам, зашто даље. Фактички ћу покушати, да условно речено, бежим од неке стварности. Тражимо неку нову, другу прилику да тражимо неке нове услове, да тражимо неке нове градове, тражимо неке условно речено нове грађане. И у контексту овога што је рекла Весна, мислим да је стварно дошло време овог постављања питања и онда постављам питање где би ми стигли када би кренули даље. Опет би остали у Панчеву, опет би се срели са панчевцима, ја говорим са задовољством, и опет би се вероватно због тога што смо овде, на овај начин на који они то раде се осећали веома добро. Вероватно архитекти првенствено, архитекта Вук Ђуровић је поменуо, а и пројектанти научени су да иду у неку далеку сигурну будућност, где је све детерминисано, где ће они све да разреше. Верујте ми, а претпостављам да сте имали прилике да упознате студенте који су долазили са неким знањем наше школе везано за проблематику урбанизма, да су то студенти који су научени да размишљају о нечему што се зове појам развоја, али не појам развоја у неком смисли скоковитом, неком скоку у будућност, него трагања за неким решењима који су део њиховог поимања ствари и део неке ствари.

Мислим да бих полако завршавао, да вас не би оптерећивао. Мислим да је врло важно да ову стварност прихватимо овде каква јесте и у сваком тренутку који се дешава да будемо део те стварности. И сада каква јесте са нама, ја ћу стварно са задовољством ово да кажем да мало говорим о АУПИ. Кратко ћу, а АУПА нама нуди једну страшно значајну димензију, а то је да струка траје. Не да се дешава од тренутка, до тренутка него да траје, да траје на онај начин првенствено што се отвара, отвара се ка себи, унутар себе својим колегама, отвара се ка јавности, потпуно окреће се грађанству и најважније по мени окреће се свом граду. Верујте, ако ми престанемо да се бавимо својим градовима, ми ћемо у суштини напустити сврху овог нашег деловања и то је она прича која је већ потврђена. Панчево овакво какво јесте, све претрпело је мене, па чак и мене нашег поимања његовог развоја и задржало је оно што га је чинило увек вредним, задржало је своју душу. Ту душу нуди свима и претпостављам и нама гостујућима, ако смем да кажем, нама панчевцима. Мислим да је веома значајно да укрстимо ове ствари, да се не дешава ово што смо констатовали, да се ствари мимоилазе и да кренемо, ја ћу да цитирам мог студента, зашто корацима, ја сам га питао како може спорије, а он је рекао може и ногу пред ногу.

Према томе, да ми лепо у овој нашој стварности таква каква јесте, не кажем да је лепа, нити желим да је карактеришем у било ком смислу, шта са АУПОМ ако смем да кажем.

Прво бих стварно подржао колегу Ференчека да АУПА ако икако може да остане оваква каква јесте. Да покушамо мало да је задржимо, да се навикнемо на нешто што је драгоцено и нормално, ако је могуће да то буде узор за друге. А шта АУПА нуди граду. Знате шта је проблем? Проблем је што се нису нашли механизми, а мислим да су то колеге, вероватно не знам да ли су због нечега што се зове законска регулатива или нека моћ у граду нису успели, а то је ово

што ми видимо овде, а то ја претпостављам четвртина онога што је АУПИ понуђено од струке, мали број тога је уграђен у оно што се зове као нека понуда. Ја сам спремио да вам покажем радове студената за ове 4 године архитектуре. Сво време кроз њихове одговоре, они су у неким разговорима и мом искуству са њима, они не постављају питање, ни зашто, ни како, односно ни зашто, ни куда, они обично траже одговор како. Они вам нуде начин како да дођете до решења, а што поврђују и ови радови што видите и само да не бих заборавио једну ствар која мени служи као нешто што ми олакшава или ми смањује обавезу да се односим према граду, према проблематици струке, а и према студентима да је моја улога да ја будем тај који ће условно речено да промени. Јер ја сам научио од њих, извињавам се да не замере присутне млађе колеге, кажем да се највише мења у сарадњи са њима не мењајући ништа, то делује мало апсурдно, али ми је искуство показало, то значи да су они онакви какви јесу, кад им отворите врата на прави начин, они ће вам дати квалитет, иако личи да они по неки пут одлутају из овог нашег условно речено света. А ја волим да их представим, морате се сложити да су то ипак будући архитекти или архитекти из будућности, који су најближи некој својој стварности.

Мр Милица Јакшић, дипл.инг.арх.
Урбанистички завод Београда

ЦАР, МУДРАЦ И ГРАДИТЕЉИ ГРАДА

Трагање за идеалним градомводи нас често непредвидљивим и чудним стазама и открива нам неочекиване путоказе, наизглед неразумљиве, али веома корисне ако уложимо довољно стрпљења и проницљивости да нађемо прави кључ за њихово разумевање. Тако је и са овом бајком, коју сам нашла међу пожутелим страницама једне старе дечије Златне књиге у београдској антикварници" Жагор"

У некој далекој земљи, чије је име свет заборавио, владаше у давна времена цар чијег се имена више нико не сећа. Земља је била мала, али лепа и богата, окружена високим планинама обраслим густим старим шумама, на чијим су се обронцима расцветавали мирисни воћњаци, а кроз плодне долине вијугале бистре реке пуне свакојаких риба. Народ је у тој земљи био вредан, вичан сваком послу и занату, бистар, али некако на своју руку, инаджијски, но свакако храбар и поносан. Цар је волео своју земљу, дичио се њеном прошлoшћу и веровао у њену будућност, па је мудро и праведно сигурном руком водио свој народ кроз лавиринте свога времена. Био је задовољан плодовима своје владавине.

Ипак, било је нешто што је цара потајно мучило: градови његове лепе и напредне земље нису имали ону привлачност и лепоту коју је он прижељкивао. Странци, који су га походили у његовој престоници и у пратњи његове свите обилазили остале градове, говорили су о њиховој гостољубивости, занимљивости, пријатности, чак и о богатству, али се некако увек провлачио утисак да градови у тој царевини некако нису на најбољи начин уређени, иако леже у лепим пределима и важним путевима, да нису довољно складни, да немају ону чар по којој ће се у будућности памтити и помињати. Био је то за цара велики проблем, нарочито откако му је син-наследник стасао за женидбу. Ниједан угледни суседни владар није желео да му кћи-мезимица проведе живот у некаквом граду који не би био достојан њене лепоте.

Цар, видно забринут, реши да се о проблему својих градова посаветује са председником већа старца, мудрацем дуге седе браде расуте по плавом свиленом кафтану, који као да је одржавао сјај његових проницљивих очију.

"Шта да радим, одговори ми, мудра старино? Посаветуј ме"!
- упита цар.

"Светли царе, мораш наћи правог градитеља који ће замислити будући лик твога града и наћи начин да се та његова замисао остварује постепено, кроз дела његових помоћника и следбеника- градитеља улица, тргова, кућа, паркова, споменика, фонтана".

"Имамо ли ми такве у царевини, о мудра старино? Има ли их уопште у свету?"-упита цар, спреман да послуша старчев савет.

"О, има, има, како да не?"

"Али, како ћу препознати оне праве, који ће омогућити да моји градови заблистају данас и да пронесу своју славу кроз време, да траје и онда кад моје и твоје име потону у заборав?"

"Позови их и сваког питај на који би начин покушао да оствари твоју жељу. Сваки ће ти сигурно потанко објаснити своју замисао - они то воле! Ту ће лежати одговор на твоје питање".

"Али, како ћу знати који је одговор прави, о мудри старче? Како да распознам праве од лажних градитеља славе мојих градова?"

"Не би ти то ни самом било тешко, али ја ћу ти помоћи, светли царе, јер је твоје време драгоцену, а прилике су - видиш и сам у последње време тешке. Слушај ме зато пажљиво! Слушај и послушај!

И старина поче на свој мудри, јасни и једноставни начин да подучава цара.

"На твој позив јавиће их се много и сви ће тврдити да је њихов начин онај прави, да ће теби и твојем народу и градовима које будеш подизао обезбедити достојно место у светлом кругу историје. Моћи ћеш лако да их разликујеш по томе како се односе према Историји, великој учитељици живота. Сви они, наравно, сујетнији него обични смртници желеће да им име и дело светли као алем камен на бескрајној нисци Историје. Међутим, сваки ће од њих желети да се такве части домогне на други начин - и по томе ћеш их лако разликовати.

Једни ће ти причати како је све што је старо, све што су твоји градови и твоји људи баштинили из прошлих времена, свето и бесцен вредно, недодирљиво и непроменљиво и да га таквог треба чувати и величати и кроз изградњу будућих градова. Клони се таквих градитеља, светли царе! Они можда нису ни свесни да су Прошлост побркали са Историјом. Ако их послушаш, твоји ће градови постати мртва љуштура самерена са прошлим временима, тесна и неприкладна за данашњи живот и његов будући развој, па ће се живот у њој мучити и најзад је разорити, а твоји ће градови и твоје име и имена твојих назови-градитеља отићи ће у прах Историје, по коме ће ново време корачати отресајући повремено обућу. Чувај се оних који би хтели у Историју удварајући се Прошлости!

Други ће ти рећи, светли царе, да ништа што је створено пре њих вредно пажње ни помена, да је све што из Прошлости долази само прах, тешко бреме на плећима њиховог и твог времена, да га се треба што пре отрести да не би штетило њиховим великим замислима. Такви ће те убеђивати да Историја почиње са њима и оним што они могу да створе, не базирајући се на искуства која су рођењем затекли на овом свету. Говориће ти да су они богомдани, једини изабрани да стварају вечне и лепе градове, једини вредни Историје, да ни пре ни после њих није и неће бити градитеља кадрих да створе нешто тако сјајно, тако вредно да га Историја прими у своје наручје. Град који би ти они подарили, о светли царе, био би вероватно необичан, али неприродан, непримерен твојим поданицима и краткотрајан у својој самозаљубљености - као кула од карате саздана на темељима од песка. Клони се и таквих, светли царе, јер ће време потоње избрисати њихова дела лако и без гриже савести, као што су и они покушали да се отресе наслеђа које им је дато.

Самохвалисање без жеље да се упознају и поштују природни токови развоја и његови трагови или наговештаји никога још није одвело до жуђеног поштовања и помињања у Историји.

Трећи ће ти, о светли царе, причати како је твоје и њихово време још увек неуко, недовољно племенито, снажно и напредно, недовољно богато наслеђем да било шта вредно и само створи, те да треба причекати будућа открића нова искуства и скупити снаге да се створи нешто вредно - било у чему, па и у градњи градова. Одмах отпусти та малодушна оклевала. Она те неће никуд одвести, па ћете и ти и твој племенит народ провести свој век успавани и троми у очекивању да само време донесе жељено надахнуће, снагу и славу. Ти слепи поклонници Будућности исто су тако непоуздани као и они што је презиру, ослањајући се само на Прошлости, или само на Садашњост. Нема у њих помоћи за решење онога што тебе мучи.

Појавиће се сигурно и четврти, који ће ти нудити своје замисли о грађењу градова. Они ти неће ласкати, неће се ни хвалисати, неће метанисати пред Прошлошћу, нити се слепо заклињати у Будућност о којој ништа не знају. Они ће ти само са много познавања говорити о коренима из којих су поникли твој народ, твоја држава и твоја лоза, светли царе, објасниће ти шта је добро, а шта лоше у ономе што се као баштина затекло у твојем времену: причаће ти о наравима твојих поданика, о њиховим врлинама и манама, о њиховој снази и слабостима, о времену садашњем и о могућим путевима који се твојем народу и твојим градовима отварају у сутрашњем дану.

Рећи ће ти да су прошлост и Будућност само привидно различита обличја Историје која тече, носећи нас кроз време, показаће ти да је Историја само један бескрајно дуги низ узастопних Садашњости и да је оно што је за нас данас Прошлост јуће била опипљива Садашњост и да смо сви ми који јесмо сада и овде само део сутрашње Прошлости. Рећи ће ти да је Историја налик нисци сложеној од блиставих драгуља који обасјавају наше животе и од понорно црног, тврдог и оштрог камења о које се спотиче људска срећа и од сивих, безличних и безобличних камичака који гутају својом празнином људе и време.

Рећи ће ти да је лако - неподношљиво лако - удварати се Историји само метанишући пред прошлошћу, или само хвалећи себе Садашње, или само величајући Будућност, али да никада не треба чинити тако шта, јер неће донети вредног плода. Рећи ће ти да је много теже, али вредно труда, покушати да се схвати. Прошлост која се не може поновити али нас може много чему научити, да треба веровати у постојање Будућности иако нам је непозната и да се за њу треба припремати покушавајући да на прави начин упознамо, схватимо и проценимо време у коме живимо и себе у њему, јер ми смо последица онога што је било јуче и могући узрок онога што ће бити сутра.

Они ће ти помоћи да у своме народу и у својим градовима пронађеш и изнесеш на сунчани дан наслеђене драгуље прошлости и да - ослањајући се на њих и на сазнања о ономе што је твојем народу данас потребно и доступно - доградиш и уредиш своје градове тако да буду угодни и леви данас, пуни поштовања за оно што је било јуче и пуни наде да ће бити добар дом за твоје људе и сутра, у Будућности коју можда слугиш, али је још не познајеш.

Задржи такве градитеље, о светли царе, јер ће ти они помоћи да свој престони град и друге своје градове учиниш достојним сјајног места у нисци Историје. Послушај те људе који никоме не ласкају, али који се труде да све

разумеју и све поштују у сразмери са стварним вредностима, остављајући увек отворена врата и за друга мишљења, друга нова виђења, друга још непронађена решења.

Добро их чувај и добро их награди за њихов труд, јер то ће бити поштен и напоран рад.

Бићеш задовољан, светли царе: градови ти можда неће бљештати лажним сјајем данас, али ће њихова нешто скромнија светлост остати да траје и сутра, на радост и понос твојих потомака.

Опрости, светли царе више ти ништа не могу саветовати, стар сам и већ уморан, али рекао сам ти довољно -можда и превише. Оно што ти не рекох моћи ћеш и сам да домислиш, ако си ме пажљиво слушао. Нека ти је срећно, светли царе. Послушај ме при избору градитеља и немој се поколебати пред тешкоћама. Чека те дуг и напоран пут до идеалног града који желиш".

Стари мудрац погну главу и цару се учини да је то само знак поданичког поштовања. Али се старчева глава не подиже ни после неколико уобичајених тренутака, а цар примети да је плави кафтан на мршавим старим раменима некако посивео. Онда је свхатио да је то зато што се заувек угасио искричави сјај очију старог мудраца.

Цар тако остаде сам пред својим великим задатком. Запамтио је добро сваку реч мудрог савета и послушао је. Био је разборит, упоран и истрајан, радио је много и владао дуго, понешто је током времена прилагођавао његовим променама, мењао је каткад градитеље ако би приметио да почињу да раде како не би требало и да се не држе савета које му је мудри старац оставио у аманет. Никада није дозволио да му се ласка, ни да се пред њим било ко самохвалише. Презирао је лакоћу тренутних, привидних успеха, које је време у свом протицању брисало. Стрпљиво је уређивао свој престони град и остале градове своје лепе земље, па они постадоше драгуљи чији се топли сјај ширио надалеко и трајао дуго, мењајући се кроз време.

И данас, када је цар-градитељ давно умро и кад се већ заборавило име његово и његовог сина и династије и земље у којој је пре много векова владао, путник-намерник у некој далекој земљи покаткад наиђе на неки изненађујући леп траг његовог труда. То се одјечи савета онога мудрог старца пробијају кроз наносе историје и обасјавају данашње градове непролазним сјајем.СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ, дипл.инг.арх.

ДАНС

Све Вас поздрављам и захваљујем се на позиву организаторима.

Ово су лепе књиге, ја сам из са вама заједно читао и ви сте сви мање -више то прочитали. А онда оно класично дело омладинске књижевности све је то сјајно. Милица Вам је то прочитала и лепо је да узмемо у вечерњим сатима мало да се подсетимо.

Међутим, ми смо овде пред питањем и питањима куда даље. Направио сам скицу могућег одговора на то интригантно питање на које може да се одговори контра питањем, а овде је то такође од неких колега већ и констатовано и елаборирано овако или онако. То је одакле даље, зашто даље, како, где, с чим и са ким и сл. Могући одговор сагледавам кроз једну претходну расправу око читаве групе или рецимо пет групација тема. Већ тиме што смо чули произилази да има више група таквих питања, а ево моја су из групе рецимо следеће:

разлози за постављање питања да се о томе расправи, они се могу анализирати као основ за разумевање не само питања, већ и могућег одговора. Разлоге можемо тражити као и одговоре, а можемо их формулисати на глобално - цивилизацијском, локалном, територијалном, националном нивоу итд. Све су то групе предложене за претходну расправу и ову што смо овде чули била је предложена са ваше стране. Све расправе до сада које смо слушали, стварају и бројне дилеме. Прихватање и отклањање тих дилема не би олакшало одлуку о томе куда даље. Јер у последичном смислу све се своди на дилему пред којом се налази јунак оне приповетке - опет нешто о оним старим приповеткама и бајкама - који је затечен на раскршћу путева са јасно назначеним упозорењима ако пођеш тамо кајаћеш се, а ако пођеш онамо кајаћеш се, али ако не пођеш ни једним од путева опет ћеш се кајати.

Потребна је шира расправу о свакој од тих тема и овде које сте покретали, сада и у овом тренутку у Панчеву. Таква расправу је незаобилазна и изузетно значајна са становишта општег питања слободе и избора, јер су управо по мом мишљењу та питања и филозофски и практично повод овогодишњег сусретања АУПА 1999. Предлажем да такву расправу омогућимо практиковањем и успостављањем сталне и отворене комуникације учесника АУПЕ и других заинтересованих уз перманентну, модераторску или организовану техничку услугу АУПЕ самосталну или у заједници са неким од вољних за такву комуникацију

Претпоставка могућег одговора на питање куда даље јесте наравно и одређено распознавање стајне тачке, полазишта, платформе или околности условљености које су узрок и изазивач тог питања.

Пре покушаја да се да могући одговор или бар да се назначи правац кретања на линији удаљавања досадашње позиције и места и струке урбоархитектонских карактеристика тренутка које преживљавамо са свим утицајима и последицама на оно што би нас могло одвести до урбанистичко архитектонских и просторних израза и карактеристике тренутка, а да би то значило промену или само пут ка новој позицији куда даље, чини ми се много значајнијим, кориснијим и пречим обављање темељног снимања и идентификовања или инвентарисања анализе нашег домаћег стања и стајалишта овде и сада. О томе је неколико колега дало предлог. Такође у том смислу се апсолутно слажем и сам и то такође предлажем.

Предлажем дакле да се омогући и анализа стања у струци и области којом се бавимо овде данас, у држави, Војводини у нашим градовима, селима и њиховом међупростору и да се таква анализа учини доступна јавности. Детаље попут оних које сложености стања и дешавања јесу и могу бити манифестације попут АУПЕ, Дана архитектуре у Новом Саду и слично.

Претходно мислим да би требало предложити, па се потом сложити око програма, предмета и садржаја истраживања анализе, као и оних подручја која карактеришу поменуто стање и у времену и у простору. Далеко најзначајније јесте подстицање спознаје и активности већ постојећих или бројних нових могућих носилаца безбројних сегментних истраживања, анализа или само регистрације и одређеног стања дешавања као и уочавање њихових међузависности и потреба за сарадњом у циљу синтезе и материјала и закључака. Стога предлажем одређивање и оснивање референтног центра за пријем и окупљање акумулисање, дистрибуцију грађе из области нашег духовног

интереса из професионалног домена, како би се потреба професионализације струке, важности актуелних културолошких одредница и аспеката развоја, омогућила успоставила као функционална веза са свакодневним активностима планерске пројектантске, контролне, инжињерске, едукативне и многе друге градитељске праксе и актера у њој.

Формулисање одговора на питање "куда даље" неће бити више могуће као једнозначно одређење циља и орјентира, па чак ни могућег пута, уколико се очекује да такав одговор има умирујући ефекат на фрустрације времена и тренутка којим се може обезбедити измештање из дате ситуације или осигурати неки бољи свет. Такав одговор немогуће је дати, ни генерално, ни глобално, поготово се не може формулисати као извесност, да ће оном ко се са њима послужи дати сатисфакцију.

Ипак предлажем сачињавање једног резимеа најзначајнији футуролошких - прогнозерских закључака, о ономе шта се може очекивати у наступајућем времену. Већ овлашно консултовање релевантне литературе и аутора од значаја за ту тему, открива старе истине и њихове интерпретације. Остаје се ипак на ставу да наш задатак није предвиђање, већ омогућавање будућности. Извесно је да повратак нити усмерење ка Атлантиди, ради коначног проналажења фиксирања сопственог идентитета, остаје и даље непродуктивно по било којој рационалној основи. Извесно је међутим, да одговорност за промене и даље лежи на нама како је то Теофил констатовао, а како наш народ каже свако је своје среће ковач.

Неопходност и логичност везивања људски и по човека корисног развоја са условношћу процеса учења и образовања уз слободу и примену експеримента има међутим свој фактор и резон, то јесте траса за могући покрет напред и то јесте пракса коју овде АУПА спроводи и то је сјајно. АУПА ипак траје то је далеко значајније од свих огледа, такође историјски гледано да управо процес друштвеног и индивидуалног образовања отвара пут нужне реконструкције и друштва у најширем смислу, али сасвим конкретно стога предлажем да размотримо могућности реконструкције сопственог статусног институционалног професионалног положаја, у контексту је могуће и пожељне реконструкције друштва, те да у том оквиру оној општој блесавости о којој је говорио Богдан Богдановић или у идиотском току ствари, покушамо да супротставимо успостављањем новог поверења у архитектуру и урбанизам као могући покрет људске слободе.

Предлажем да то учинимо превасходно рехабилитацијом права грађана на урбанизам и архитектуру свога времена и свога града, јер у широком корпусу тих неписаних обичаја и општих изведених институционалних права и слобода грађана у бројним документима савременог светског правног поретка у врху листе оних за које сматрамо да су елементарни обогативано утврђивана кроз историјске мене и културолошке слојеве, право грађана на урбанизам свог града, па следствено томе и на архитектуру свога времена јесте једно од битних за квалитет живота човека урбаног друштва, као радо исказиване потребе и универзалног вреднованог оријентира.

Рехабилитација тог права подразумева не само пуно и сувисло нормативно право на регулисање припадајуће материје, већ и афирмацију става и односа који према њој, на овај или на онај начин, имају власници и корисници ресурса и добара у простору, у оном најосмишљенијем интересу којим ће се квалитет

живота обезбедити доступност најширег круга људи којима као грађанима индивидуално или организованом друштву по природи ствари теже и за њега се боре партиципирајући и да би при томе што праведније у праву на простор и земљиште остварили право на простор, земљиште, сунце, ваздух, воду, зеленило, видик итд. Врло лепе речи.

Рехабилитација о којој је реч, подразумева да се местом грађана у домену урбанистичког клонирања урбаног развоја, неће моћи још дуго манипулисати. Право и слобода грађана да учествују у урбанизацији, да утичу на урбанизованост свог града, неће се моћи само декларативно исказивати, а вештином бирократије у служби дневнополитичких интереса перфидних политичких визија "илузија" потискивати, опструирати, деградирати и дерогирати. Истеривањем реалне основе и правих информација о стању ствари, о узроцима стања, може се савладати много штошта на одређено време, али једино фактички, а не само формалним променама у свери тржишта демократизације односа и тзв. правне државе каква би једна требало бити као битних елемената прогреса.

Код урбанизације могу да се обезбеде услови да процес урбанизације заиста буде просец квалитативних, а не само квантитативних промена у простору. У сплету међузависности тржишта, демократије и правног поретка, као три темељна основа права и слобода грађана, наравно подразумева се целина и пуноћа тог права. Тек таква права обезбедила би грађанима да град осећају као простор сопствене социјалне слободе и креативност. Основ ових слобода обавеза и права свакако подразумева информисаност и критичност демократско уређење и праксу, за које ће се налазити начин за праву меру слободе и права те снажне бране опште кризе слободе.

На активном примеру наших градова читљиво је да је та криза пре расла из креативности и хуманизма и кризе идентитета, безбедности и егзистенције у једну тоталну кризу у свету свакодневних неуроza, неизвесности и ауфоричности, у одрицању вредносних квалитета из непосредне прошлости и уз парадоксално истовремено сиромаштво и бујање богатства манифестовано кроз налет примитивног, наспрам обиља примерених достигнућима науке и технике и технологије, са друштвом које силом прилика све више јесте скуп изразито несретних људи како је Фром говорио када су поново актуелне Доситејеве поруке, неопходне су и пожељне акције којима ће се рехабилитовати грађани и грађанство, образовати и култивирати, неговати сензибилитет за лепо, креативно и хумано.

Када се у коло проблематике градова укључи и градитељско наслеђе са одговарајућим законодавством и праксом, као и комплекс питања заостреним домаћим актуелним законима и онима који се овим материјама дотичу, а чија се суштина и смисао своде на намицање средстава и централизовање права, располагања и расподеле утицаја на услове коришћење простора и добара, на одвајању и отуђивању грађана и њихових фактичких права на урбанизам сопственог града и простора остају онда само пуке декларације. Права се своде на могућност стављања примедбе унутар тридесет дана, тзв. рока за увид тзв. јавни увид и на нацрте планова о граду и његовим деловима. Ако се овоме дода талас бесправне градње, подржане, а често и вођене не само од тзв. урбанистичке мафије, како нам приписују, већ и од мафије сваке друге врсте укључујући ту и професионално некритички ангажман акхитектонског и

градитељског еспапа и подземља, на крилима неуког а бахатог новокомпонованог богаташа или неуког а сиромашног на разне начине изманипулисаног инвеститора, под деолошком пресијом националне или конфесионалне провинијенције која се легализује без критерија логике и естетике која би била примерена времену промене краја века пред којим смо, онда постаје јасно да је питање из наслова наше скице могућег одговора превасходно питање друштвено економског система и том систему примереног града, концептуално питање савреме будуће Србије и Војводине у њој.

Систем који се не руководи начелом Перикла, ко ничим не учествује у стварању свога града, тај није миран, него је рђав грађанин. Односно онај који превиђа да се развој град и демократија налазе у стимулативној спреси незамисливој без грађана самих, грађана као носилаца и предуслова слободе и одговорности, према оном класичном исказу Спинозе који се међусобно прате, подразумевају и експонирајући се као креативна воља пракса њих самих, а не нека воља и пракса која је од њих отуђена која им ту слободу и одговорност као право поклања или га ускраћује кроз статусна права изворе, неконзумирано већ столећима уназад базирајући, моделирајући подређујући ниво локалне самоуправе краткорочним и дневно политичким циљевима са свим евидентним материјалним и нематеријалним последицама у простору и грађанима у њему и такав систем не може даље бити и није стална тачка полазишта било куда. Једноставно речено он је канцерозан.

У предлозима које сам навео можда лежи део одговора на питање куда даље. Према себи дакле, међу људе свакако, у свет, на запад, а запад је лево, а и срце је лево, то све заједно доста згодно звучи. Ексклузивно право нема нико, нико нема права да јури, нико нема права на лепо, нема права на било шта што је заједничко добро.